

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Anela Bešo

Problematizacija okoljskega diskurza v filmih

Je film odprti prostor za hegemonski boj okoljskih diskurzov?

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Anela Bešo

Mentor:izr. prof. dr. Andrej Lukšič

Problematizacija okoljskega diskurza v filmih

Je film odprti prostor za hegemonski boj okoljskih diskurzov?

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

ZAHVALA, ki je že opravičilo postala...

Branki Bešo, Čamilu Bešo, Adnanu Bešo

ZAHVALA...

Luki Klemencu, ker deliš svojo ljubezen do filmov z mano.

Mentorju prof. Andreju A. Lukšiču.

Vsem avtorjem, ki sem ji prebrala v času študija in pisanja diplome. Sledečih strani brez vas ne bi bilo.

Problematizacija okoljskega diskurza v filmih

Je film odprti prostor za hegemonski boj okoljskih diskurzov?

Z vsebino modernih množičnih medijev, kot je dokumentarni film, si oblikujemo predstavo o svetu in o nas samih, ne da bi se tega sploh zavedali. Posredovanje realnosti preko podob rojeva domačnost, krepi pričakovanje in sugerira resnice, hkrati pa predstavlja enkraten kulturni fenomen sodobnega življenja, ki ima resne družbene in politične posledice na samo spoznavanje sveta kot takšnega. V naši nalogi smo želeli kritično ovrednotiti vlogo enega najbolj prepričljivih in kreativnih množičnih medijev pri produkciji in reprodukciji hegemonkega okoljskega diskurza. Kot nosilko vedenja o okoljski problematiki smo opredelili politično ekologijo oz. ekologizem. Z metodo kritične analize diskurza smo analizirali dva filma iz različnih zgodovinskih obdobj: *Our Vanishing Wilderness: The Chain of Life* (1970) in *Inconvenient Truth* (2006). Poskušali smo pokazati, da film kot množični medij ni odprti prostor za odvijanje bojev med različnimi diskurzi glede okoljske problematike, temveč je podrejen dominantnemu okoljskemu diskurzu.

Ključne besede: teorija diskurza, hegemonija, politična ekologija, dokumentarni film.

Environmental discourse in the movies

Presence of hegemonic battle of environmental discourses in the movies

Modern mass media such as documentary films shape our conception of reality, without us being aware of it. Construction of reality through images creates the feeling of domesticity, reinforces expectations and is the arbiter of truth. It represents a unique cultural phenomenon of modern life and has serious social and political consequences on learning about the world as such. In our study we critically evaluate the role of one of the most creative and convincing mass media in production and reproduction of hegemonic environmental discourse. As a transmitter of knowledge about environmental issues we have identified political ecology/ecologism. With the method of critical discourse analysis we analyzed two documentary films from different historical periods: *Our Vanishing Wilderness: The Chain of Life* (1970) and *Inconvenient Truth* (2006). We have tried to show the film is not a field for competition between different discourses on environmental issues, but subordinate to the dominant environmental discourse.

Key words: theory of discourse, hegemony, political ecology, documentary film.

KAZALO

1	USTVARJANJE REALNOSTI O OKOLJSKIH VPRAŠANJIH S FILMI O OKOLJSKI PROBLEMATIKI	7
2	O KONSTRUKTIVISTIČNEMU PRISTOPU K TEORIJI REPREZENTACIJE .	12
2.1	<i>Jezik po Saussuerju</i>	15
2.2	<i>Mit po Barthesu</i>	17
2.3	<i>Diskurz v teoriji.....</i>	19
2.3.1	Diskurz po Foucaultu	21
2.3.1.1	Diskurz in vednost.....	22
2.3.1.2	Diskurz in zgodovina.....	23
2.3.1.3	Diskurz in oblast.....	26
2.3.2	Množični mediji kot prostor hegemonskega boja	27
2.3.3	Fairclough o kritični analizi diskurza	29
2.3.3.1	Načela kritične analize diskurza	30
2.3.3.2	Metodološki model kritične analize diskurza	32
2.4	<i>Okoljski diskurz v praksi (aplikacija teorije v praktično analitično orodje).....</i>	33
3	O POLITIČNI EKOLOGIJI KOT NOSILKI VÉDENJA O OKOLJU	35
3.1	Elementi ekologizma	36
3.1.1	Ekološka/okoljska etika	38
3.2	Tipi ekologizma	40
3.2.1	Svetlozeleni ekologizem	41
3.2.2	Temnozeleni ekologizem	42
3.2.2.1	Socialna ekologija in eko-socializem	42
3.2.2.2	Globoka ekologija	44
3.2.2.3	Ekofeminizem	45
4	KRITIČNA ANALIZA DISKURZA V DOKUMENTARNIH FILMIH O OKOLJSKI PROBLEMATIKI	46
4.1	Analiza izbranih dokumentarnih filmov o okoljski problematiki	46
4.1.1	Dokumentirani film <i>Our Vanishing Wilderness: The Chain of Life</i>	47
4.1.1.1	Del narave je tudi človek.....	47
4.1.1.2	Neravnovesje v naravi je ustvaril človek s svojimi posegi.....	48
4.1.1.3	Glavni razlog za izkoriščanje narave je v nadvladi in dobičku.....	49
4.1.1.4	Rešitev okoljske krize je v človekovi odločitvi za sobivanje z naravo.	49
4.1.2	Dokumentirani film <i>An Inconvenient Truth</i>	50

4.1.2.1	Podnebne spremembe so znanstveno dokazan pojav, ki ga povzroča človek.	50
4.1.2.2	Posledice podnebnih sprememb vplivajo na kvaliteto človeškega življenja.	51
4.1.2.3	Potreba po takojšnjem ukrepanju proti podnebnim spremembam obstaja zaradi ohranjanja kvalitete človeškega življenja in profita.	52
4.1.2.4	Rešite je v privzemanju življenjskih stilov, ki upoštevajo vzdržno porabo.....	52
4.2	Oris okoljskega diskurza v dokumentarnih filmih <i>Our Vanishing Wilderness: The Chain of Life in An Inconvenient Truth</i>	52
4.2.1	Antropogeni izvor okoljske krize.....	53
4.2.2	Vpliv okoljske krize na človekovo življenje in obstoj ostalih živih bitij.....	53
4.2.3	Rešitev okoljske krize: reformistična ali revolucionarna? Država ali posameznik? 54	
5	SKLEP	56
6	LITERATURA.....	58

1 USTVARJANJE REALNOSTI O OKOLJSKIH VPRAŠANJIH S FILMI O OKOLJSKI PROBLEMATIKI

What strikes me is the fact that in our society, art has become something which is related only to objects and not to individuals, or to life. That art is something which is specialized or which is done by experts who are artists. But couldn't everyone's life become a work of art? Why should the lamp or the house be an art object, but not our life?

M. Foucault

Vsebine modernih množičnih medijev zapolnjujejo naša življenja. Od tega, da prebiramo časopis na internetu, do tega da se zvečer odpravimo v kino. Popularno kulturo bolj ali manj pogosto, konzumiramo v svojem prostem času in si z njeno pomočjo oblikujemo predstavo o svetu in o nas samih, ne da bi se tega sploh zavedali. Kljub njenim (stereotipnim?) lastnostim (lahkotnost, zabavnost, neresnost) ima izjemno velik pomen pri produkciji in reprodukciji stališč, norm, vrednot sodobnega človeka - z laično drznostjo bi lahko rekli, da celo bolj kot ostale družbene inštitucije (politične ustanove, cerkev, izobraževalne ustanove, družina itd). Podobe, še posebej slike, namreč rojevajo domačnost, krepijo pričakovanje in sugerirajo resnice. Posredovanje realnosti preko podob pa predstavlja hkrati enkratni kulturni fenomen sodobnega življenja, ki ima resne družbene in politične posledice na samo spoznavanje sveta kot takšnega. Medtem ko vprašanje produkcije, širjenja in potrošnje predstavljajo zunanje pogoje vizualne kulture, te iste dimenzije spreminjajo in vplivajo na procese interpretacije ter ustvarjanje pomena kot individualnega ali kolektivnega akta participacije v družbi. Konstruktivistični pogled opozarja, da družbeni akterji uporabljajo sisteme reprezentacije za kreiranje pomenov in kot pomoč pri razumevanju sveta (Hardt 2002, 326), vendar se v družboslovnem akademskem svetu vedno znova pozablja, da so ravno (popularne) vsebine tisti del naše družbene realnosti, kjer sistem reprezentacije najbolj aktivno poteka. Svoje raziskave in razmišljanja rajši iščejo v »velikih zgodbah« o politiki, državi, ekonomiji, in drugo (Stankovič 1997, 90), medtem, ko se družbena realnost dogaja vsak dan, direktno pred njihovimi očmi, že samo če pritisnejo »On« na TV upravljavcu.

Množični mediji pogosteje in v večjih razsežnostih obravnavajo oz. reprezentirajo tematiko ekologije oz. okolja¹. Raziskava iz leta 1971 je predstavila zanimive rezultate: 73 %

¹ Med tema pojmom obstajajo epistemološke in ontološke razlike. **Ekološko** proučuje naravoslovno biološke kakor tudi družbene, kulturne in tehnične vidike razmerij človeka z naravo. **Okoljsko** pa zaobseže raziskovanje

Američanov² je v tistem času dobilo informacije o stanju okolja preko televizije, 63 % preko časopisov, 21 % od prijateljev, 12 % iz drugih virov (Murch v Hannigan 1996, 193). V zgodovini pojavljanja ekološke in okoljske tematike v množičnih medijih velja leto 1969, ko se je začelo razvijati tudi moderno okoljevarstvo³, za ključno. Do tedaj se na primer problemov v prometu ali onesnaževanje ni opredeljevalo kot okoljske probleme (Brookes in drugi v Hannigan 1996, 193). Tistega leta pa je bilo družbi, povsem nenamerno, poslano najbolj učinkovito okoljsko sporočilo stoletja z močno metaforo – podoba pogleda iz Lune na krhko, končno Vesoljsko plovilo Zemlja⁴ (Schoenfeld v Hannigan 1996, 62). Leto kasneje je prvi Dan Zemlje delovala kot novica, ki je povezala sicer nepovezane zgodbe o okolju (Morrison v Hannigan 1996, 63). Do začetka 80. let prejšnjega stoletja so se okoljske teme pojavljale v množičnih medijih kot vrsta različnih in na videz nepovezanih kategorij: onesnaževanje zraka, onesnaževanje voda, ravnanje z odpadki in varovanje divjih vrst, okoljevarstvena gibanja pa so bila ožigosana kot: »anti-nuklearna« (energija, sevanja, odpadki in drugo), »anti-onesnaževanje«, »zavarovanje ogroženih vrst«. Po tem obdobju so ekološke in okoljske tematike dobile globalni značaj, ki vključuje »holizem, soodvisno, omejenost virov« (Einsiedal in Coughlan v Hannigan 1996, 63) in tako vstopile v območje diskurza oz. povedano drugače, so dobile pomen. Hannigan (1996, 64-5) opredeli tri vrste okoljskih dogodkov, ki danes v medijih dobivajo svoj prostor: 1. *mejniki* (npr. Dan zemlje, Kopenhavnska mednarodna podnebna konferenca), 2. *katastrofe* (npr. izlitje nafte, nuklearne nesreče, neurja); 3. *pravni/administrativni dogodki* (npr. sprejetje pravnih dokumentov povezanih z okoljsko tematiko). Eder (1998, 163) trdi, da obstajajo tri faze v zgodovini modernega okoljevarstva, ki nosijo različno razumevanje in predstavljanje ekološke problematike. V prvi fazi je bilo za ekološke probleme značilna nezdružljivost načel ekologije in ekonomije. V drugi fazi je prevladoval regulativni pristop v okoljskih ukrepih in diskurzu, s trajnostnim razvojem, kot zadnji manifestaciji te faze. Zadnja, trenutna faza, pa vsebuje

človeških vzrokov sprememb v okolju in naravi, sanacijske ukrepe in aktivnosti ter preventivne ukrepe in aktivnosti. Izraza se razlikujeta v predmetu proučevanja kakor tudi v cilju aktivnosti. Izraz okoljski izloča človekove aktivnosti v odnosu do narave iz predmeta ekologije (Kirn 2004, 11-3). Sama bom v nadaljevanju uporabljala pojem okoljski v najširšem smislu.

² O zgodovini slovenskih množičnih medijev na tem področju je izjemno malo napisano, zato se opiramo na raziskave in literaturo iz anglosaškega področja.

³ **Okoljevarstvo** (prevod *environmentalism*) je za razliko od **ekologizma** (prevod *ecologism*), ki ga bolj jasno opredelimo v nadaljevanju, le tehnični odgovor na ekološke probleme (brez ideološkega ozadja) (Barry in Frankland 1999, 1-11).

⁴ Leta 1986 je človek prvič stopil na luno. Astronavt Apolla 11, William Anders, je naredil prve fotografije Zemlje iz te perspektive in izrekel stavek, ki je postal najbolj pogosto citiran okoljevarstveni citat: »Prišli smo tako daleč, da bi raziskali Luno, a najbolj pomembna stvar je, da smo odkrili Zemljo.« (Ravlič 2003, 316). Metaforo Zemlje kot vesoljske ladje je leta 1966 predlagal ekonomist Kenneth Boulding, za razumevanje omejenosti virov in zmožnosti planeta Zemlje (Heywood 1998, 275).

proces kulturne nominalizacije skrbi za okolje in njeno povezovanje z uveljavljenimi ideološkimi vzorci.

Prioritetni cilj naše naloge bo kritično osvetliti vlogo enega najbolj prepričljivih in kreativnih množičnih medijev pri produkciji in reprodukciji hegemonskega okoljskega diskurza in predstave o odnosu med človekom in naravo. Poskušali bomo pokazati, da film kot množični medij⁵ ni odprti prostor za odvijanje bojev med različnimi diskurzi glede okoljske problematike, temveč je podrejen dominantnemu okoljskemu diskurzu. S to dekonstrukcijo okoljske problematike v filmu bomo pokazali na ideološki značaj podajanja tovrstnih vsebin v medijih, ki jim zaradi njihovega umetniškega in zabavnega značaja pogosto pripisujejo nepomembnost pri ustvarjanju in vplivanju na družbeno realnost.

Film nam bo služil kot kulturni tekst⁶ oz. besedilo za našo analizo okoljskega diskurza in ga ne bomo analizirali kot predmet filmske teorije⁷, ampak kot predmet kritične analize diskurza (KAD) in Foucaultovega razumevanja diskurza. Povedano drugače, v nalogi bomo raziskali kakšen je vsebinsko okoljski diskurz, ki se pojavlja v filmih z okoljsko problematiko in poskušali najti mehanizme za reprodukcijo tega diskurza.

Film kot tekst smo izbrali iz treh razlogov. Prvič, po pregledu literature smo ugotovili, da se večina raziskovalcev okoljskega diskurza ukvarja z analizo uradnih dokumentov, časopisnih, televizijskih in elektronskih medijev, analize diskurza, ki bi pod drobnogled vzela filmsko produkcijo pri reprezentaciji okoljske tematike, pa nismo zasledili. Nadalje, kot je rekel Grierson⁸, »kino ni ne umetnost ne zabava, je oblika objave in se lahko objavlja na sto različnih načinov za sto različnih občinstev.« (Sinko 2006, 31). Film kot medij torej nosi velik potencial, tako v smislu velikega dometa⁹, kot v smislu »umetniške svobode« za predstavitev tematike, za vzgojo državljanov v interesu skupnosti in človeštva. Zaradi tega smo želeli raziskati kakšna vsebina okoljskega diskurza se preko tega kanala producira in reproducira.

⁵ Do sedaj je bilo narejeno kar nekaj diplomskih/magistrskih/doktorskih nalog, ki so potrdile to predpostavko. Naša naloga bo posebno iz aspekta, da bo povezala film kot množični medij in okoljsko problematiko v sferi diskurza.

⁶ Tekst je po vseobsežni definiciji Beaugrande in Dressler opredeljen kot »komunikacijski dogodek« (Titscher in drugi 2007, 21), ki ustvarja in izraža pomene, kar pa se razlikuje od ustvarjati (samo) profit (Gillespie in Toynbee 2006, 2). Zato lahko film po tej opredelitvi obravnavamo kot tekst, medtem pa ko recimo napis na majic, ne.

⁷ Filmska teorija se ukvarja s tehničnim, pripovednim konceptom filmske umetnosti, filmskimi kodami, »sliko«, žanri, teorijo avtorjev, ipd. (Cook in Bernink 2005).

⁸ John Grierson (1898 – 1972) velja za pionirja dokumentarnega filma (Wikipedia 2010a).

⁹ Film *Neprijetna resnica* (prevod *An Inconvenient Truth*) si je v 4 mesecih pogledalo okoli 2,3 milijona gledalcev (Umanotera 2010). Po podatkih Filmskega sklada RS si je v letu 2008 v slovenskih kinematografih ogledalo domače in tuje dolgometražne filme čez 2,4 milijona gledalcev (Statistični urad RS 2010).

Nenazadnje, tako javno kot zasebno, je večina od nas postala tako zatopljena v filme, da redko, če sploh razmišljamo o njih. Ne zavedamo se, da preko »užitka«, ki nam ga nudijo, oblikujejo naše predstave, stališča in norme do okoljske problematike.

Glede na opisano problematiko predlagam sledeče **teze**, ki jih bomo poskušali ovreči ali potrditi:

1. Ne obstaja en sam glavni sistem pomenov oz. diskurz o okoljski problematiki, ampak jih je več.
2. Hegemonski ekološki/okoljski diskurz, ki se pojavlja v filmih je antropocentričen.
3. Diskurz množičnih medijev le utrjuje prevladujoče pomene o okoljski problematiki in s tem podpira odnose v polju politike.

Nalogo sestavljajo trije sklopi. V prvem delu predstavimo konstruktivistične pristope v teoriji diskurza. Preko dognanj Saussurove in Barthesove teorije, kot osnove za razumevanje konstruktivistične teorije, se posvetimo obravnavi osnovnih konceptov teorije Michaela Foucaulta. Opredelimo koncepte in relacije med diskurzom, vednostjo, oblastjo in subjektom. Foucaulteve ideje nadalje poskušamo aplicirati na področje množičnih medijev. V teoretičnem delu naloge uvedemo koncept hegemonije, kot nujne za vzpostavitev prevladujočega pomena ter množične medije kot prostor, kjer se hegemonski boj odvija. Po opredelitvi osnovnih konceptov za razumevanje teorije diskurza nadaljujemo z opredelitvijo temeljnih načel modela KAD Norman Fairclougha, ki izhaja iz Foucaulovih dognanj. Prvo poglavje zaključimo z aplikacijo teoretičnih nastavkov v praktično analitično orodje, ki ga uporabimo pri analizi okoljskega diskurza v filmih. V drugem delu naloge, ki spada v empiričen del, se posvetimo opisu elementov zelene politične teorije, kot okvir znotraj katerega bomo analizirali okoljski diskurz v filmih oz. kot diskurzivno raven naše analize. V zadnjem delu naloge pa sledi analiza okoljskega diskurza v izbranem naboru filmov, pri čemer se bomo pri potrjevanj tez postavljenih v uvodu naslanjali na postavke iz predhodnih poglavij.

Zavedati se moramo omejitev, ki jih pričujoča naloga vsebuje. Bistvena omejitev se skriva v sami naravi analize diskurza, ki je zaradi predmeta analize (tekst oz. besedilo) interpretativna. Rezultati in zaključki naloge bodo torej subjektivno, avtorsko delo. Vedno je možen obstoj drugačnih interpretacij. Pomanjkljivosti na ravni metode kritične analize diskurza sta tudi ločevanje diskurzivnih praks od nediskurzivnih praks ter zanemarjanje procesa oblikovanja

identitete. Pomanjkljivosti se pokažeta, če želimo izbrani diskurzivni dogodek analizirati kot diskurzivno in družbeno prakso.

Kot omejitev naše naloge izpostavimo tudi arbitrarno izbiro materiala - filmov za analizo, saj si zaradi omejenega obsega naloge ne moremo privoščiti obravnave vseh filmov v filmski zgodovini, ki so vsebovali okoljsko problematiko. Ta omejitev predstavlja nevarnost nekorektnega posploševanja rezultatov analize, zato se s postavitvijo jasnih kriterijev izbire filmov, poskušamo tej nevarnosti čim bolj izogniti. Analiza okoljskega diskurza v nalogi predstavlja le majhen delež vseh dokumentarnih filmov, ki bi jih lahko uvrstili v analizo, zato naš poizkus, odgovoriti na raziskovalno vprašanje, odpira nova polja za celovitejša raziskovanja opredeljene problematike.

2 O KONSTRUKTIVISTIČNEMU PRISTOPU K TEORIJI REPREZENTACIJE

Ni le družba tista, ki ustvarja umetnost, na družbene strukture vplivajo tudi umetniška dela kot takšna. Umetniška dela torej niso le mimesis ampak tudi poesis.

P. Stankovič

Ključni proces v reprodukciji kulture je po Stuart Hallu¹⁰ praksa reprezentacije. Reprezentacija pomeni produkcija pomena skozi jezik. Praksa in proces reprezentacije je zato ena glavnih tem pri razumevanju procesa nastajanja pomenov v družbi (Hall 2003, 15-30). Stuart Hall predstavi tri vrste spoprijemov s fenomenom reprezentacije, ki na različne načine odgovorijo na vprašanje »Iz kje izvira pomen?« (Hardt 2002, 324; Hall 2003, 25):

- **Refleksivna pozicija oz. teorija refleksije** postavlja pomen v objekt, posameznika ali dogodek in tako predpostavlja, da jezik odraža fenomen v središču sveta. Iz te pozicije izhaja »mimetična¹¹« teorija jezika, ki stoji na stališču, da jezik odraža obstoječe resnice.
- **Intencionalen pristop oz. teorija namenov** po drugi strani izpostavlja avtorja, ki podeljuje pomene objektom iz resničnega sveta, ljudem ali dogodkom. Rezultat je teorija reprezentacije, ki se osredotoča na namen posameznika, hkrati pa zanemarja nujno po delitvi izkušnje v procesu družbene komunikacija.
- **Konstruktivističen pristop** se obratno osredotoča na družbene vidike jezika in komunikacije. Zavrača oba predhodna pristopa, ker zapostavljata pomembnost družbenega ali skupnostnega v procesu ustvarjanja pomenov v komunikaciji, pri čemer trdi, da so pomeni vedno družbeno konstruirani. Pomeni so plod simbolnih praks in »družbeni akterji so tisti, ki uporabljajo konceptualni sistem lastne kulture, lingvistične in ostale sisteme reprezentacije¹², da bi ustvarili pomen, naredili svet smiselni in pomenljivo komunicirali o svetu z drugimi«.

¹⁰ Članek S. Halla *Zakodiranje in odkodiranje televizijskega diskurza* iz leta 1973 predstavlja pomembno prelomnico v kulturoloških študijah na podlagi katerega so levičarske kulturne študije postale semiotske oz. strukturalistične (Turner v Stankovič 2002, 36).

¹¹ Beseda mimetičen izhaja iz besede *mimesis*, ki pomeni posnemanje stvarnega sveta (Verbinc 1997, 454).

¹² Sisteme reprezentacije sestavljajo zvoki, podobe, točke ali/in digitalni impulzi (Hall 2003, 25).

Skupno izhodišče konstruktivistov je, da nobena stvar nima pomena sama po sebi, temveč je ta oblikovan v določenem času in prostoru. Konstruktivistični pristop zavrača predpostavke o naravni danosti sveta in trdi, da v ljudeh in stvareh ni nobenega bistva, ki jih naredi za to kar so. Naše razumevanje sveta, naše védenja o njem je zgodovinsko in kulturno pogojena konstrukcija. Ne obstaja ničesar takega, kot je »objektivna resnica«, nič ni zunaj interpretacije, kar pomeni, da si družbena bitja ustvarjajo svojo vizijo realnosti. Vendar to ne pomeni, da konstruktivisti zavračajo materialni svet – ta dobi pomen le v diskurzu¹³ (Jørgensen in Phillips 2002, 5-12). **Diskurz opredelimo kot družbeno dejavnost, ki ustvarja družbeno realnost.**

Konstruktivističen pristop je bil temelj za razvoj strukturalističnih in post-strukturalističnih teorij¹⁴, kamor spada tudi Foucaulteva teorija, za katere na splošno velja, da izhajajo iz prepričanja, da pomeni, konvencije, vrednote, norme, ipd. ne nastajajo iz kreativnega

¹³ Medtem, ko so privrženci zelene politične teorije želeli videti v naravi vzor, vir ter mejo človeških aktivnosti, postmoderne sociološke teorije, ki jih bomo obravnavali v sledečem poglavju zagovarjajo razumevanje narave kot le ideološki konstrukt za ohranitev družbene strukture. Vprašanje, ki izhaja iz šestdesetih let 20. stoletja, ko je vzniknilo tako moderno ekološko gibanje, kot radikalna kritika narave v znanstveni teoriji družbe, je ali lahko vidimo naravo kot kulturno določeno idejo in se vseeno zavzamemo za okoljevarstvo? Desetletje, v katerem se je začelo tako moderno okoljevarstvo (z delom Rachel Carsona *Nema pomlad* (1962), je označevalo tudi začetek postmoderne teorije francoskih strukturalistov in poststrukturalistov (Foucault: *Madness and Civilization* (1967), Barthes: *Mythologies* (1957), Derrida: *Margins of the Philosophy* (1967)). V Franciji so ti teksti služili kot opora za razumevanje dogodkov maja 1968, globalno pa se je postmoderna družbena teorija povezala z vzponom novih družbenih gibanj, ki so vsebovale nove politične progresivne ideje, ki so ostale po vzponu in padcu t.i. Nove levice (=agitatorji in drugi v 60. in 70. letih prejšnjega stoletja. V nasprotju s prejšnjim levičarskim marksističnim gibanjem, ki je bil za bolj osrednji pristop k socialni pravičnosti in se je večinoma osredotočalo na združevanje delavstva in vprašanje družbenega razreda, se je Nova levica zavzela za izvedbo široke palete reform). Z drugimi besedami – v istem času, ko je varovanje narave postajalo radikalno in globalno družbeno gibanje, je radikalna socialna teorija skušala odkriti načine, na katerih je narava v vseh svojih oblikah in pojavih ideološki konstrukt. Vendar tako kot kritike antropocentrizma zasenčijo razumevanje narave kot vedno kulturno določenega koncepta, tudi postmoderne teorije z osredotočanjem na politično kategorijo narave kot ideološko obtežene lahko vodijo v moralni relativizem in osredotočanje na politično esenco ali navsezadnje v zanikanje globalnih gonil ekološke krize. Treba je upoštevati oba pogleda in paziti na pomanjkljivosti, ki jih nosita s seboj (Biro 2005, 6–10). V primeru konstruktivistov to pomeni, da pretirano poudarjanje obstoja pomena izven same esence lahko povzroči napačno interpretacijo o neobstoju (v našem primeru) okoljskih problemov, kar je napačno razumevanje. Njihov namen je pokazati kako so ekološki problemi »ubesedeni« in razčiščevanju tega vprašanja bomo v nadaljevanju sledili.

¹⁴ Francoski strukturalizem je med letoma 1950 in 1960 v francoskem intelektualnem življenju doživljal velik prodor. Eksistencializem kot filozofija subjektivnosti je bil omajan, subjekt in zavest sta odstopila mesto strukturi, pravilom in kodom. Strukturalizem pa ni nasprotoval samo humanistični filozofiji zavestnega jaza, ki bi iz svojega središča suvereno obvladoval univerzum, temveč je temeljito razrahljal tudi vsakršen pozitivizem, naturalizem in realizem, katerih skupna poteza je naivna vera v obstoj realnosti, ki bi bila neodvisna od človeka. Subjekt in struktura sta preko nezavednega neločljivo prepletena, drug drugemu sta pogoj, zato je nemogoče govoriti o »zavestnem jazu« in »objektivni realnosti«. Strukturalizem je tako preusmerjal pozornost od iluzij zavesti k realnosti nezavedne strukture in je bil izjemno občutljiv za vse, kar je bilo v zahodni civilizaciji potlačena. Na teh osnovah se je v strukturalizmu vzpostavila kritika prevladujočih teorij subjekta, pomena, zgodovine in filozofije. Eden glavnih vzrokov velikega uspeha, ki ga je doživel strukturalizem v Franciji, je bila njegova obljuba natančne metode, ki naj bi družboslovnim in humanističnim vedam dajala nekaj upanja v napredek znanstvenih kriterijev. Metoda je izhajala iz temeljnih načel strukturalnega jezikoslovja, kot jih je utemeljil švicarski jezikoslovec Ferdinand de Saussure (Đorđević 1975, 1036; Kos 1977, 256-8).

delovanja posameznika v njegovem vsakdanjem življenju v skupnosti, temveč kot rezultat določenih strukturnih značilnosti, ki ležijo izven dosega posameznikov in jih v tem smislu tudi določa (Stankovič 2002, 29).

Konstruktivistično načelo, kateremu bomo sledili v nadaljevanju, torej opozarja, da družbeni akterji uporabljajo sistem reprezentacije za kreiranje pomenov in kot pomoč za razumevanje sveta. Pomeni pa se ustvarjajo v različnih med seboj povezanih sistemih reprezentacije. **Sistem konceptov** je formiran v glavi in funkcionira kot sistem mentalne reprezentacije, ki klasificira in organizira svet v smiselne kategorije – sistem, ki torej ustvarja kompleksne odnose med koncepti. Vendar, da lahko komuniciramo s svetom okoli nas je potreben drugim procesom reprezentacije – **jezik**. Jezik sestavljajo znaki, ki pa nosijo pomen samo če posedujejo **kode**, ki nam omogočajo, da prevedemo naše koncepte v jezik in obratno. Kode so rezultati družbenih konvencij in so ključni deli kulture, ki se je učimo in podzavestno ponotranjimo. Kode so skupni *pomenski zemljevidi* (Hall 2003, 15-30).

Na primer, slike, kot sistem reprezentacije, ustvarjajo kulturne izraze, katerih pomeni izvirajo ne le iz razumevanja svojevrstnosti posameznih podob oz. *denotativnega pomena*, temveč tudi iz njegovega pomena v širšem kulturnem diskurzu družbenih (ali političnih) interesov (*konotativni pomen*)¹⁵. Tako podobe, ki prevladujejo v sodobni komunikaciji nudijo potencialno nove možnosti artikulacije idej, razumevanja dejstev in dojetanja realnosti (Hardt 2002, 326).

Sistem, s katerim konstruiramo pomene, je jezik. V nadaljevanju bomo spoznali, da zagovorniki konstruktivističnega pristopa menijo, da pomeni ne nastanejo samo v jeziku kot takemu, temveč tudi v drugih družbenih praksah, ki ga obravnavajo kot jezik. Jezik obravnavajo kot odprt, vedno spreminjajoč se sistem, zaradi česa so tudi pomeni, ki nastajajo, spremenljivi, fluidni (Čuček 2005, 6). V nadaljevanju si pogledjmo osnovne koncepte **strukturalne semiologije** švicarskega lingvистa Ferdinand de Saussura¹⁶, saj nam nudi predznanje za razumevanje konstruktivističnega pristopa k diskurzu, ki se je razvil kot kritičen odgovor na strukturalno semiologijo.

¹⁵ Več o konotativnem in denotativnem pomenu v poglavju o semiotiki.

¹⁶ Saussuer v jezikoslovju, Freud v psihologiji in Durkheim v sociologiji, so postavil študije človeškega vedenja v nove epistemološke okvirje. Ti »moderne mojstri«, kot jih poimenuje Culler, so si zaslužili ta naziv, ko so ugledali svoje objekte raziskovanja na nov način in ponudili drugačne načine njihove razlage (Culler v Hrženjak 2002, 26). Vsi trije avtorji so na vprašanje kaj posameznikom omogoča smiselno obstajanje, komunikacijo in delovanje, odgovorili, da je to mogoče le s posredovanjem družbe – šele družba namreč omogoča individualno izkušnjo (Hrženjak 2002, 29).

2.1 Jezik po Saussuerju

Saussuerjev najpomembnejši prispevek¹⁷ je bila obravnava jezika kot strukture¹⁸ (Vezovnik 2009, 22), sistema znakov, pri čemer se njihov pomen določa preko medsebojnih odnosov in razlik v danem sistemu. »Tobak«, recimo, ne more označevati ničesar brez prisotnosti »Pipe«, oba pa veljata nekaj le zaradi prisotnosti razlike. Predmet proučevanja tako niso več izolirani pojavi ali enote temveč odnos v katerem se te pojav ali enota nahaja v odnosu do drugega pojava ali enote. Kot pravi Saussure: »Jezika potemtakem ni več mogoče primerjati s preprosto pogodbo in prav s te strani je jezikoven znak še zlasti zanimivo poučevati; če bi namreč radi dokazali, da je zakon, ki velja v kolektivu, nekaj, čemur smo podrejeni, in pravilo, s katerim se svobodno strinjamo, potem nam prav jezik ponuja najbolj prepričljiv dokaz.« (Saussure 1997, 85). Prav s tem dognanjem se je Saussuerjevo jezikoslovje umestilo na področje semiologije¹⁹.

Po Saussuerju je znak sestavljen iz **označenca (koncept)** in **označevalca (slušne podobe)**. Beseda »Pipa«, recimo, je označevalec, koncept, ideja »Pipa« pa je označenec (Saussure 1997, 81). Saussure je opredelil določena načela, ki veljajo za odnos teh dveh elementov znaka:

- Znak je **arbitraren** (specifične kombinacije označevalca in označenca), kar pomeni da znak ni motiviran, ni »naravne« povezave med označevalcem in označencem. Posledica tega je, da jezik ni nomenklatura, serija arbitrarno izbranih imen, pripetih na serijo objektov ali konceptov oz. da jezik ne poimenuje že obstoječih kategorij, temveč ustvarja svoje lastne. Koncept posledično nimajo svoje lastne esence ampak so del sistema (Saussure 1997, 81–2), kar je glavna predpostavka konstruktivistične teorije.
- Znak dobi identiteto v odnosu do drugih znakov sistema oz. v tem, po čem se razlikuje (**diferencira**) od drugih znakov sistema. Kot pravi Saussure se ta značilnost še zlasti izrazito pokaže ob primerjavi z nekaterimi zunajjezikovnimi dejstvi in poda primer šahovske igre. Določena figura v svoji čisti materialnosti, zunaj šahovnice in okoliščin igre, ne predstavlja za igralca popolnoma ničesar, konkretna vsebina igre postane šele, ko

¹⁷ Osnovne opredelitve Saussurjevega strukturalizma izhajajo iz njegove posthumno objavljene delo *Predavanja iz splošnega jezikoslovja* (1976).

¹⁸ oz. sistema, saj sam besede »struktura« ne uporablja (Vezovnik 2009, 22) ali kot je Saussure sam povedal: »Jezik je sistem.« (Saussure 1997, 87).

¹⁹ Jezikoslovje je po Saussuerju del splošne znanosti o znaku (semiologije), katerih zakone je mogoče aplicirati tudi v jezikoslovje (Saussure v Vezovnik 2009, 23). Barthes kasneje trdi ravno nasprotno. Zanj jezikoslovje ni del splošne znanosti o znaku (semiologije), vendar le-ta izhajajo iz jezikoslovja (Barthes v Vezovnik 2009, 23).

prevzame v svojo vlogo v odnosu do drugih šahovskih figur na šahovnici. Potemtakem je tudi zgolj materialnost figure nadomestljiva s katerikoli drugim predmetom (Saussure 1997, 102–3, 125).

- **Jezik (langue)**, je jezikovni sistem oblik, norm, pravil. **Govor (parole)** je govorno dejanje, ki aktualno manifestira langue. S tem je Saussure vzpostavil tudi razliko med družbenim in individualnim, bistvenim in drugotnim, abstraktnim in konkretnim (Hrženjak 2002, 38). Jezik ni funkcija govorca, temveč je družbeno dejstvo, ki se mu posameznik prilagodi. Govor pa je individualno dejanje volje in razuma, v katerem govorec upravlja kombinacije jezikovnega koda, da bi izrazil svojo osebno misel in psihofizični mehanizem²⁰ (Saussure 1997, 25).
- **Sinhroni** vidik jezika je osvobojen časovne perspektive in se nanaša je le na določeno stanje. **Diahroni** vidik jezika je se osredotoča na jezikovni sistem v njegovi evoluciji, v času. Vendar »kljub tej analitični delitvi se je potrebno zavedati, da je razlikovanje med diahrono in sinhrono ravno jezika fiktivna« (Vezovnik 2009, 27). Tudi Saussure je trdil, da diahrono izjave izvirajo iz sinhronih (Saussure 1997, 105–9).
- **Sintamatsko (kombinacijsko) pravilo** predpostavlja, da si enote v sporočilih sledijo ena drugi in njihovo sosledje določajo možnosti kombiniranja elementov v sekvence. **Paradigmatsko (asociativno) pravilo** pa predpostavlja, da se enote povezujejo v sistem v skladu s svojimi skupnimi lastnostmi. Obe načeli skupaj tvorita način delovanja jezika. Prav ta delitev je najverjetneje najbolj jasen prikaz dojemanja jezika kot strukture (Saussure 1997, 138–42).
- Pravila uporabe jezika so nezavedne. Iz te predpostavke tudi izvira moto strukturalistov, ki pravi, da ni subjekt tisti, ki govori jezik, temveč je jezik tisti, ki govori subjekta (Hrženjak 2002, 43–4).

Saussure je s tem, ko je jezik kot objekt jezikoslovja opredelil kot avtonomno, objektivno, imanentno in nezavedno območje realnosti, strukturalistom ustvaril model, ki so ga bolj ali manj dopolnjevali, aplicirali različni kasnejši avtorji (Hrženjak 2002, 44). Skratka zagovarjanje ideje, da pomen izhaja iz jezika in ne obstaja izven tega je bil radikalni odskok od zgodnejših teorij, ki so zastopale stališče, da pomen izvira iz stvari, ki so *reprezentirane* v besedah ali da pomen izvira iz univerzalnih idej, ki so *izražene* v besedah (Macdonell 1986,

²⁰ Chomsky razlikuje med jezikovno *kompetenco* (langue) in jezikovno *perfomanco* (parole) (Barthes 1978, 7).

9). Saussure je tudi predvideval, da bi se lahko načela strukturalizma uporabila tudi za razmišljanje o kulturi nasploh, kajti v kolikor različni kulturni artefakti nosijo različne pomene, potem lahko kulturo, ki je očitno strukturirana kot jezik, analiziramo kot posebni jezikovni sistem (Hall 2003, 36), vendar sam te ideje ni naprej razvijal. So jo pa drugi, kot recimo Barthes, katerega delo bomo spoznali v nadaljevanju.

2.2 *Mit po Barthesu*

Francoski literarni teoretik Ronald Barthes je kulturne dejavnosti in objekte obravnaval kot znake, kot besede v jeziku (označevalce) preko katerih je. pomen ustvarjen in tako sledi napotkom Saussureve teorije. Vejo znanosti, ki se ukvarja z znakom v kulturi in ki obravnava kulturo kot vrsto jezika imenujemo **semiotika** in Barthes je verjetno najbolj znan teoretik, ki se je ukvarjal s semiotičnimi branji (popularno) kulturnih artefaktov (Hall 2003, 36).

Barthesov prispevek strukturalistični teoriji je nadgradnja pomena specifičnih srečanj označevalcev in označencev. Razvil je teorijo, da označevalci in označenci, poleg tega, da tvorijo znake, predstavljajo na bolj abstraktni ravni kulturnih pomenov nov označenec (Stankovič v Debeljak in drugi 2002, 34). Barthes tako vpelje, za razumevanje širšega kulturnega področja reprezentacije, pojma *denotacija* in *konotacija*²¹ (Hardt 2002, 325; Stankovič 2002, 34):

1. **Denotacija** je opisna oz. dobesedna raven pomena, o kateri se strinjajo tako rekoč vsi pripadniki neke kulture (na primer: pes).
2. **Konotacija** je raven, kjer se označevalec nanaša na širšo raven pomenov v določeni kulturi – na vrednote, verovanja, stališča, ideologije (na primer: človekov najboljši prijatelj).

Barthes je drugo raven – kjer logiko opisa zamenja logika interpretacije, opredli kot **mitologijo**. S tem Barthes opozori, da so konotacije (kulturni znaki) ključni elementi družbenega življenja, saj ti preko organizacije smisla v jeziku tvorijo zemljevide pomenov, po katerih se posamezniki ravnamo. Poleg tega pa se organizacija smisla na ravni konotacije ne dogaja kar tako, temveč na način, ki tako ali drugače odraža razmerja moči v danem

²¹ Barthesov opus lahko razdelimo na 2 obdobji: *zgodnejše*, ki ga zaznamujejo strukturalno jezikoslovje, formalizem in marksizem ter *poznejše* - poststrukturalistično. Razlika med obdobjema se kaže predvsem pri opredeljevanju pojmov konotacije in denotacije (Vezovnik 2009, 36). V drugem obdobju nivo konotacije poveže z mitom, kar obrazložimo kasneje tekstu.

zgodovinskem trenutku in se spreminja vzporedno s širšimi družbenimi premiki, ki hkrati odražajo in legitimirajo različne pozicije moči. Koncept mitologije po Barthesu je v mogočem podoben konceptu **ideologije**²². Barthes v strukturalistično analizo vključi dimenzijo moči in s tem razpre možnost političnega interesa analize samega operiranja ideologije jezika. Po Barthesovem prepričanju mitologija ne skriva ničesar, kajti njena funkcija je izkrivljanje (Stankovič 2002, 34-5). Ali z Barthesovimi besedam: »Odnos v katerem se združuje mit s svojim pomenom, je primarno odnos popačenja (...) Mit je ukraden jezik.« (Barthes v Vezovnik 2009, 36). Mit spet spremeni kulturo (oz. zgodovinsko specifična razmerja moči) v naturo (Stankovič 2002, 36)²³.

Semiotika je pokazala, da teksti reproducirajo družbeno realnost, vendar ne na enostaven in linearen način, saj so teksti kompleksne celote med seboj povezanih diferenc, ki imajo lahko v različnih kontekstih različne pomen (Stankovič 2002, 36). Podobe (kot tekst oz. jezik) so iz semiološkega vidika torej kulturno in historično zaznamovana realnost, katere pomen je specifičen, glede na socialne in politične okoliščine komuniciranja in družbe. Povsod navzoči ali fiksiran pomen ne obstaja, saj je podoba arbitrarni znak, predmet stanja časa in prostora. Zaradi temeljne nestabilnosti podobe se torej lahko pomeni spreminjajo in defiksirajo, pri čemer se proces **interpretacije kot oblikovanja pomenov izkaže kot temeljna družbena praksa**. Iz tega lahko izpeljemo razumevanje procesa komuniciranja kot področja, kjer imamo posamezniki veliko moč. Pri procesih interpretacije obstaja ravno zaradi potenciala »nerazumevanja« ali celo namensko opozicijskih tolmačenj nenehna grožnja s spreminjanjem v naprej določenih izidov (vizualnih) sporočil njihovih avtorjev (Hardt 2002, 234-5).

V semiotskem pristopu je reprezentacija razumljena na podlagi razumevanja funkcioniranja besed kot znakov znotraj jezika. Znotraj kulture pa je pomen mnogokrat odvisen od širšega spektra analiz – od zgodbe, do trditev in skupin podob ter diskurza, ki operira skozi različne tekste, področja védenja o subjektu. Semiotika omeji proces reprezentacije na jezik ter ga obravnava kot zaprt in statičen sistem. Teoretski razvoj, ki se je zgodil kot posledica

²² Pojem ideologije je »Marksov koncept, ki pa so ga kasneje različni avtorji razvili na dokaj različne načine. Skupni imenovalec vseh teh različnih izpeljav je razumevanje ideologije kot tistih interpretacij resničnosti, ki se sicer predstavljajo kot univerzalne, a v resnici zgolj služijo ohranjanju oblasti vladajočih družbenih skupin.« (Stankovič 2002, 348).

²³ Barthes je analiziral fotografije sedemdesetih pisateljic iz neke revije. Zanimivo se mu je zdelo, da je pri vsaki pisateljici pisalo tudi koliko otrok ima. Na ravni denotacije imam opravka s fotografijami pisateljic, ki so tudi matere. Na ravni konotacije pa Barthes ugotovi, da slika s pripisanim številom otrok poskuša »naturalizirati« podobo ženske kot matere kot nekaj primarnega, univerzalnega in nespremenljivega ne glede na to, da gre za povsem kulturno in zgodovinsko specifično konstrukcijo ženske (oz. ženskosti). Ženska lahko uspe kot pisateljica, toda konotacija fotografije to dejstvo popači z implikacijo, da so ženske še vedno predvsem matere ne glede na to, kaj počnejo (ali želijo početi) sicer (Strinati v Stankovič 2002, 36).

odkrivanja in popravljanja pomanjkljivosti semiotskega pristopa, se je bolj posvetil reprezentaciji kot viru produkcije družbenega védenja, kot odprtega procesa bolj povezanega z družbenimi praksami in vprašanji moči, kot bomo spoznali v Foucaultovem delu.

Semiotski pristop je nadalje iz središča jezika dislociran **subjekt**. Kasnejši teoretiki so subjekt ponovno vrnil v »igro«, vendar ne popolnoma v center.²⁴ Delili so skupno mnenje, da se je potrebno zavedati, kljub temu, da jezik govori nas, da so v določenih zgodovinskih momentih, določeni družbeni akterji imeli več moči, da so govorili o določenih tematikah kot drugi (npr: 19. stoletju - moški zdravniki o norih ženskih pacientkah, danes - heteroseksualne družine o pravici homoseksualnih parov do posvojitve otrok). Tovrsten model reprezentacije je zagovarjal tudi francoski filozof, sociolog in zgodovinar Michael Foucault, čigar teoretske nastavke bomo поблиžje spoznali v sledečem poglavju. Kot pravi Macdonell (1978, 82) je imelo Foucaultevo teorija oz. delo na področju teorije diskurza radikalne implikacije ne samo na družboslovnih znanostih ampak tudi širše, poleg tega pa so Foucaultove ideje podvomila v nekatera dognanja v zahodnjaški misli v zadnjih 400 letih .

2.3 *Diskurz v teoriji*

Kot pravi Andreja Vezovnik v svojem delu *Diskurz* (2009, 10), je v zadnjih desetletjih pojem diskurz tako pogosto in različno uporabljan, da se njegov pomen zdi skorajda izpraznjen. »Vse kar ima pomen je del diskurza,« je kot eno od skupnih lastnosti različnih postopov k diskurzu znotraj kulturne teorije navedla Diane Macdonell (1986, 4) in nam tako za prvo silo priskoči na pomoč.

Na razvoj teorije diskurza so vplivale različne teoretske tradicije, zato v grobem razlikujemo **tri skupine pristopov k razumevanju diskurza** (Vezovnik 2009, 12-4):

²⁴ V nadaljevanju bomo bolj podrobno spoznali Foucaultevo delo, vendar na tej točki opredelimo njegovo razumevanje/pozicioniranje subjekta. Subjekt po Foucaultu ni suveren, da bi z diskurzom lahko manipuliral, ga prirejal, obnavljal. Subjekti diskurza namreč tvorijo del diskurzivnega polja, v katerem imajo svoje mesto in vlogo. Diskurz torej ni mesto, kamor bi subjektivnost vdrla, temveč je prostor diferencialnih subjektivnih pozicij in subjektivnih vlog. Foucault odnosov med subjektom in diskurzom ne naslavlja tako, da bi se implicitno ali eksplicitno skliceval na zavest govorečega subjekta, niti tako, da bi diskurz povezoval z zavedno ali nezavedno voljo njegovega avtorja (Foucault v Vezovnik 2009, 56). Beseda »subjekt« ima po Foucaultu dva pomena: 1. podložnik nekoga drugega - preko kontrole in odvisnosti; 2. priklenjenost na lastno identiteto – preko vesti in vedenja o sebi (Foucault v Hrženjak 2002, 166).

1. **Prva skupina** izhaja iz analitične filozofije²⁵ in se osredotoča na rabo jezika v komunikaciji, ožje tudi na performativne značilnosti jezika.
2. **Druga in tretja skupina** imata korenine v kontinentalni filozofiji²⁶. Za razliko od prve skupine je tu *diskurz* pojmovan širše, saj ni več zgolj domena konverzacije, temveč zavzema širši spekter družbenih praks in fenomenov. V drugo skupino štejemo Foucaultovo strukturalistično arheološko in genološko poimenovanje diskurza, kar bomo razložili v nadaljevanju. Diskurz se znotraj te skupine poimenuje širše od izjave, saj se diskurz nanaša na družbene prakse, osredotoča pa se na učinke diskurza, in ne na izjavo in odnos med govorcema. Med empiričnimi pristopi tu prednjači šola, t.i. kritična analiza diskurza (KAD), predvsem Faircloughov pristop, ki Foucaultevim teoretskim nastavkom daje empirično dimenzijo. Tretja skupina, ki jo Vezovnik poimenuje kar teorija diskurza oz. poststrukturalistična teorija (značilna za poststrukturalizem in psihoanalizo), pa v pojem diskurza vključuje vse družbene prakse²⁷. Takšno pojmovanje diskurza na treh miselnih tradicijah: strukturalistični, marksistični in hermenevtični.

²⁵ Značilnost analitične filozofije lahko na kratko povzamemo s tremi splošnimi idejami: 1. pozitivistične stališče, da posebna filozofska resnica ne obstaja in da je predmet filozofije logična pojasnitev misli. To je v nasprotju z tradicionalnim fundacionalizmom, začenši z Aristotelom, ki je obravnaval filozofijo kot posebno, najvišjo znanost, ki raziskuje temeljne razloge in načela vsega. Kot rezultat analitičnih filozofov pogosto štejejo njihove raziskave, ki so skladne ali podrejene naravoslovnim znanostim. 2. logično razjasnitev misli je mogoče doseči le z analizo logične oblike filozofskih stavkov. Logična oblika trditev je način zastopanja teh trditev (pogosto z uporabo slovnice in simbolov formalnih logičnih sistemov), da pokažejo podobnosti z drugimi trditvami te vrste. 3. Zavračanje velikih filozofskih sistemov na račun velike pozornosti do detajlov. Med nekaterimi analitičnimi filozofi je zavračanje »velike teorije« dobilo obliko obrambe zdrave pameti (Wikipedija 2010a).

²⁶ Značilnost kontinentalne filozofije lahko na kratko povzamemo s sledečimi idejami: 1. Zavračanje scientisma - stališče, da naravoslovje najboljše ali najbolj natančno razlaga vse pojave. Kontinentalna filozofa pogosto trdi, da je znanost odvisna od »predteorijskega substrata izkušnje« - oblika kantovskega pogoja možnosti izkušnje in da so znanstvene metode neustrezne za razumevanje takih pogojev razumljivosti. 2. Nagibanje historizmu. Medtem ko analitična filozofija verjame, da je probleme mogoče analizirati ločeno od vidika njihove zgodovinskega izvora (za znanstvenike je zgodovina nepomembna za znanstvene raziskave), kontinentalna filozofija meni, da filozofskih trditev ni mogoče ločiti od teksta in konteksta zgodovinskega obdobja v katerem se pojavlja. 3. Zavestno človeško bitje lahko spremeni pogoje svoje izkušnje. Mnenje so, da če je človeška izkušnja kontingentna kreacija, potem je lahko rekreirana na druge načine. Kontinentalna filozofija se zato zavzema za poenotenje teorije in prakse in pogosto usmerijo svoje filozofske študije v »antipoverty«, ki ga povezujejo z osebnim, moralnim in političnim preoblikovanjem. Ta trend je zelo očiten v marksistični tradiciji in je bistvenega pomena v eksistencializmu in poststrukturalizmu. 4. Poudarek na metafilozofiji. Takoj po razvoju in uspehu naravoslovnih znanosti, so kontinentalni filozofi pogosto zahtevali, da se redefinira metoda in naravo filozofije. V nekaterih primerih (na primer nemški idealizem in fenomenologija) se to kaže kot obnova tradicionalnih pogledov, da je filozofija temeljna, a priori znanost. V drugih primerih (kot je hermenevtika, kritična teorija ali strukturalizem) pa so menili, da filozofija preučuje področje, ki je kulturološko ali praktično. V nekaterih primerih (celinska filozofija - Kierkegaard, Nietzsche, Heidegger in Derrida) pa so imeli resne pomisleke glede skladnosti katerekoli predstave o filozofiji (Wikipedija 2010b).

²⁷ Razlika med drugim in tretjim pojmovanjem diskurza je v tem, da Foucaulteva smer pojmuje diskurz realistično, saj je diskurz eden izmed družbenih objektov in ostaja ločen od splošnega družbenega sistema,

V tej nalogi se bomo poglobili v drugo skupino teoretikov ter njihovo videnje diskurza in nastavkov za analizo diskurza. V kontekstu naše naloge je osrednjega pomena analiza diskurza kot proces analiziranja pomenskih praks in diskurzivnih oblik²⁸. Osredotočili se bomo na analizo nejezikovnih (semiotičnih) tekstov, kar v našem primeru predstavlja v našem film. To bomo storili s *Foucaultovo problematizacijo* in *KAD*.

2.3.1 Diskurz po Foucaultu²⁹

Foucault v *Arheologiji vednosti* zapiše, da strukturalizmu »rade volje priznava njegovo utemeljenost in učinkovitost: kadar gre za analizo jezika, mitologij, ljudskih pripovedk, pesmi, sanj, literarnih del in morda tudi filmov, tedaj strukturalna deskripcija razkrije relacije, ki bi brez nje ne mogle biti obelodanjene...« (Foucault 2001, 215). To izjavi v enem od svojih zgodnejših del, svoje polje obravnavanja diskurza pa v kasnejših delih razširi in se ukvarja z vplivom, ki ga ima diskurz na družbene in kulturne prakse. To poglavje naše naloge bo poskus opredelitve osnovnih konceptov Foucaultovega obsežnega dela, ki je bilo na trenutke kontradiktorno in nelinearno.

Foucault polje strukturalne analize, ki smo jo spoznali pri Saussureju in Barthesu, razširi z obravnavo jezika, kot dela družbe, kulture in zgodovine, ki je interaktiven, dialoški in intersubjektivni, zato skozenj delujejo različne sile, med katerimi po Foucaultu pomembno mesto zavzemajo **zgodovina, vednost, oblast in subjekt**. Foucault meni, če semiotika analizira kulturo kot sistem znakov, mora biti sposobna analizirati sistem znakov, ki je zgodovinsko, politično, družbeno, kulturno, estetsko, subjektivno, emocionalno, skratka, tako ali drugače ideološko obremenjen (Hrženjak 2002, 161).

Foucault postavi v središče svojega razmišljanja **diskurz** oz. vloge diskurzov, poleg vprašanja oblasti, vednosti ter vprašanja subjekta. Diskurz, ki zanima Foucault, vedno govori o

medtem ko poststrukturalistični in psihoanalitični pristop v diskurz vključujeta vse družbene prakse (Vezovnik 2009, 14).

²⁸ Pod pojmom diskurzivno razumemo to, da so vsi objekti diskurzivni, saj njihov pomen določa družbeno konstruiran sistem pravil. Po mnenju Laclaua se vedno nahajamo znotraj sveta pomenskih praks in objektov. Na primer: »gozd« je lahko objekt naravne lepote, ovira pri gradnji cest ali edinstven ekosistem, odvisno od tega, kakšen pomen mu pripisujemo v danem kontekstu (Howarth v Vezovnik 2009, 16). Pomeni, ki se pripisujejo »gozdu«, so vezani na različne diskurze, ki ih producirajo okoljevarstveniki, projektanti, biologi, in ponavadi so ti diskurzi v hegemonškemu boju, v katerem si prizadevajo za dokončno določitev pomena »gozda« oz. objekta (Vezovnik 2009, 16). O hegemonškem boju za diskurz v nadaljevanju naloge.

²⁹ » (...) Po čem poznaš strukturalista: po tem, da trdi, da ni strukturalist.« (Dolar 2001, 235). Foucault je v enem od intervjujev povedal: »Strinjamo se lahko, da je strukturalizem izoblikoval najbolj sistematičen poskus, da bi se koncept dogodka odstranilo samo iz etnologije, temveč tudi iz celega niza drugih znanosti in v skrajnem primeru tudi iz zgodovine. V tem smislu ne vidim, kdo bi mogel biti večji anti-strukturalist, kot sem sam.« (Dolar 1991, 60).

človeku³⁰ (Lukšič in Kurnik 2000, 147). Foucaultev projekt je bil namreč analizirati kako človeška bitja razumejo sebe znotraj naše kulture oz. povedano drugače, kako kultura iz ljudi naredi subjekte³¹ (Hrženjak 2002, 166) in kako se naše védenje o družbenih, individualnih pomenih producira v različnih zgodovinskih obdobjih (Hall, 2003: 42). Bolj kot ustvarjanje pomena skozi jezik ga zanima produkcija védenja skozi diskurz oz. pravila in prakse, ki proizvajajo smiselne trditve, torej regulativni diskurzi v različnih zgodovinskih obdobjih. Foucaulta zanima diskurz kot sistem reprezentacije (Hrženjak 2002, 163; Hall 2003, 43).

2.3.1.1 Diskurz in vednost

Foucault razvije dva teoretična pristopa v analizi diskurza: arheologijo in genealogijo³², ki ju ne vidi kot novo epistemologijo, saj je bistvo konceptov vednost in ne znanost (Dolar 1991, XV). **Vednost** je nujna podlaga znanosti, vendar znanost nikoli ne zahteva absorbira vse vednosti, ki predstavlja prostor konstruiran z znanostjo, vsakdanjim življenjem, politiko, umetnostjo in drugo, torej se ne podreja kriterijem znanosti. Vednost je torej več kot znanost (Foucault 2001, 194-7). Za opis celote predstav oz. »prerez vseh spoznanj skupne zgodovine, ki vsiljuje iste norme in iste postulate, (...) določena struktura mišljenja, ki se ji ljudje neke dobe ne bi mogli izogniti« (Foucault 2001, 206) - *zgodovinski a priori* nekega skupnega diskurza, kjer so združene vse diskurzivne strukture na področju znanosti, vpelje Foucault pojem **episteme** (Foucault v Vezovnik 2009, 55). Pojem episteme zamenja pojem diskurzivna praksa oz. arheologija.

Arheologija je metoda, ki poskuša opisati področje vednosti, kjer vednost ne more obstajati brez **diskurzivne praske**³³ in diskurzivna praksa se lahko definira le skozi vednost (Foucault 2001, 196). Foucault se loti arheologije kot opis arhiva, ki zanj pomeni sistem pravil oz.

³⁰ Diskurz je bila centralna tema njegovega celotnega dela. Delo *Zgodovina norosti* (1961) se je ukvarjalo z diskurzom psihopatologije, psihiatrije, psihoanalize, *Rojstvu klinike* (1962) z medicinskim diskurzom, *Besede in stvari* (1966) z diskurzom politične ekonomije, diskurzom o življenju in jeziku, v *Zgodovini seksualnosti* (1976 in 1984) z diskurzom seksualnosti (Lukšič in Kurnik 2000, 147).

³¹ Foucault identificira 3 različne načine oz. »moduse objektivizacije«, ki ljudi preobrazijo v subjekte: 1. »Ločitvene prakse« - proces družbene objektivizacije in kategorizacije človeških bitji na nore in normalne, bolane in zdrave, in drugo v katerem sta ljudem pripisana tako družbena kot osebna identiteta; 2. »Znanstvena klasifikacija« - vsaka vednost je institucionalizirana in deluje kot družbena praksa, povezava vednosti z oblastjo; 3. Načini s katerimi ljudje sami sebe preoblikujejo v subjekte – za razliko od prejšnjih dveh primerov, ko je posameznik pri svojem »objektiviranju« pasiven, je tukaj aktiven – različne operacije, ki jih posameznik izvaja na svojem telesu, umu, obnašanju, emocijah (Hrženjak 2002, 166-7).

³² Za Foucaultovo arheološko obdobje štejemo njegovo delo pred in vključno z *Arheologijo vednosti*, genealoško obdobje pa prevlada v njegovem zgodovinskem opusu (*Nadzorovanje in kaznovanje*, *Zgodovina seksualnosti*) (Lukšič in Kurnik 2000, 148).

³³ Diskurzivne prakse predstavljajo po Foucaultu »igro predpisov, ki upravlja izključitev in izbire« (Lukšič in Kurnik 2000, 166).

izjav³⁴, ki v določenem obdobju in za določeno družbo definirajo (Foucault 2001 86, 141). V bistvu z arheologijo seciramo diskurze, ki jih obravnavamo kot prakse, njihovih medsebojnih odnosov in pravil, ki se jim podrejajo, kar vse skupaj tvori **diskurzivno formacijo** - kakor bi Foucault na primer označil okoljski diskurz. Povedano drugače, diskurzivna formacija pomeni formacijo idej, podob in praks, ki tvorijo in omogočajo načine govorjenja, oblikovanja védenja in uravnavanje obnašanja, ki so povezana z objektom ali področjem, na katerega se diskurz nanaša. Diskurzivne formacije definirajo, kaj je in kaj ni ustrezno v odnosu posameznika do nekega objekta in družbene prakse, katere vrste vednosti so »relevantne«, »koristne«, »resnične« glede na neki diskurzivni kontekst ter kateri subjekti te lastnosti utelešajo. Diskurzivne formacije torej omogočajo diskurz. Diskurz posledično določa načine, na katere je govorjenje o nekem objektu ali praksi »smiselno«, »inteligentno«, »sprejemljivo« in s tem hkrati omejuje ter izključuje drugačne diskurze, diskurze z manj moči oziroma z manjšo stopnjo povezanosti z oblastjo. Analiza diskurza odpira vpogled v pravila in prakse, ki proizvedejo smiselne, pomenljive trditve, in je tako analiza proizvodnje vednosti (Hrženjak 2002, 162).

Smisel arheologije ni interpretirati³⁵, ampak sistematično opisati nek diskurz, pri čemer Foucaulta ne zanima avtorstvo, ampak pravila oblikovanja diskurza. Arheološka metoda se osredotoča na razlikovanje forme (Vezovnik 2009, 53).

2.3.1.2 Diskurz in zgodovina

Pod vplivom Nietzschejeve genealoške metode pa je v svojih kasnejših delih razvil svojo **genealogijo**, s katero rehabilitira historičnosti in tako dopolni svojo arheološko metodo (Lukšič in Kurnik 2000, 148). Z genealogijo Foucault dokaže, da je v različnih obdobjih resnica lahko povsem drugačna in da s tem poudarek na zgodovinsko kontekstualizacijo diskurzov, »režime reprezentacije oz. resnice«, kar pomeni korenito oddaljevanje od statične strukturalistične semiologije, ki ne presega analize sistemov v nekem danem trenutku (Hrženjak 2002, 163). V skladu s tem se je po Foucaultu nesmiselno spraševati o resničnem in neresničnem, temveč je treba gledati predvsem na učinke in diskurze, ki jih producirajo.

³⁴ Izjava je po Foucaultu osnovni element diskurza oz. »atom diskurza« (Foucault 2001, 86). Eden najpomembnejših napotkov, ki jih da Foucault je, da je potrebno jemati vse izjave na istem nivoju in zato znanost ni hierarhično nadrejena ostalim izjavam (Dolar 1991, XV).

³⁵ Foucault se zoperstavi dvema temeljnima pristopoma analize tekstov, interpretaciji in formalizaciji. **Formalizacija** hoče preseči izjave k njihovi inteligibilnosti – formalni zapis je zmeraj drugega reda kot izjava in zato temelji na nujni hierarhiji. **Interpretacija** pa poskuša po drugi strani izjavo zvesti na njen skrivni smisel – sestopiti k pravi resnici onkraj izjave. Po Foucaultu to pomeni, da gre enkrat za vzpon k nad-rečenemu, drugič za sestop k ne-rečenemu. Obakrat gre torej za redukcijo izjave, teža Foucaulteve metode, pa je ravno vztrajati pri zgolj rečenemu (Dolar 1991, XIII).

»Diskurz se na videz izdaja za nekaj malenkostnega, a prepovedi, ki ga zadenejo, odkrijejo zelo zgodaj, zelo hitro njegovo zvezo z željo in oblastjo.« (Foucault v Vezovnik 2009, 53). Genealogija kot metoda se tako osredotoča na kontingentnost nastanka in produkcije forme tako, da opisuje pravila, ki pogojujejo elemente določenega diskurza – njegove objekte, subjekte, pojme, in strategije – v danem obdobju (Vezovnik 2009, 53).

Stvari so resnične in imajo pomen samo v specifičnem zgodovinskem obdobju. V vsaki dobi diskurz proizvede oblike znanja, objekte, subjekte in družbene prakse. Duševna bolezen, tema s katero se je Foucault, poleg seksualnosti, medicine in zaporov, najbolj poglobljeno ukvarjal, tako ni objektivno dejstvo, ki ostaja enako v različnih zgodovinskih obdobjih in ima isti pomen v različnih kulturah. Vendar bistvo ni, da so se v zgodovini definicije norosti spreminjale, ampak, da se samo znotraj določene diskurzivne formacije objekt »norosti« sploh lahko pojavi kot smislen in pomenljivi konstrukt. Norost je bila konstruirana skozi vse, kar je bilo o njej rečenega, z njenimi opisi, analizami, klasifikacijami, obsodbami. Samo s tem, da so bile neke opredelitve norosti postavljene v prakso, se je lahko pojavil subjekt, »duševni bolnik«, kot ga definirajo sodobna medicinska in psihiatrična vednost in znanost (Hrženjak 2002, 164-5).

V osnovi gre pri Foucaultovem razumevanju diskurza za metodološko **problematizacijo na dveh stopnjah**, kakor pravi Vezovnik (2009, 92), kar bomo tudi uporabili pri naši študiji primera. Na prvi stopnji prepoznamo, kaj se v določenem obdobju v družbi vzpostavi kot problem, na drugi stopnji pa načine problematizacije znova *problematiziramo, analiziramo in dekonstruiramo*. V prvi vrsti gre za analiziranje konstrukcije predmeta raziskovanja kot problema, kar pomeni, da so empirični fenomeni konstruirani kot problem. Nato pa gre za operacijo kritične analize, v kateri skušamo razumeti, kako je bil konstruiran določen problem in kako so bile konstruirane rešitve tega problema, obenem pa tudi, kako te različne rešitve izhajajo iz specifične oblike problematizacije. Foucault pojasni na primeru seksualnosti: »Tako se mi je zdelo, da je treba najti novo središče raziskave. Namesto, da bi iskal temeljne prepovedi, ki se skrivajo ali izražajo v zahtevah po seksualni strogosti, je bilo treba iskati odgovor na to, na temelju katerih področij izkušnje in v katerih oblikah je bilo seksualno obnašanje problematizirano, da je postalo predmet za razmišljanje in snov za oblikovanje.« (Vezovnik 2009, 93). Foucault torej analizira procese problematizacije – kar pomeni, da poskuša odgovoriti na vprašanje »kako in zakaj so določene stvari (obnašanje, pojavi, procesi) postale problemi«. V svojih genealoških študijah se na primer sprašuje, zakaj so bile določene oblike obnašanja označene in klasificirane kot »norost«, medtem, ko so bile druge zelo

podobne oblike v danem zgodovinskem obdobju povsem spregledane. Foucault poskuša pokazati, da je bilo to, kaj je v danem trenutku tarča družbene regulacije, nekje izven diskurza realno obstoječega. Za Foucaulta obstaja določeno razmerje med stvarjo, ki je problematizirana in procesom problematizacije. Problematizacija je odgovor na konkretno situacijo, ki je realna. V tem smislu je nova problematizacija nekega pojava ali stvari povezana s spremembo določenih praks ali z razvojem družbenega odziva na ta pojav. Za Foucaulta je problematizacija vedno vrsta kreacije, »vendar kreacije v smislu, da na to vrsto problematizacije iz dane situacije ne moreš sklepati. Šele tedaj, ko se določena problematizacija že pojavi, lahko razumemo, zakaj je bil dan te vrste odgovor na nek konkreten in specifičen vidik sveta. V tem je razmerje med mislijo in realnostjo v procesu problematizacije« (Vezovnik 2009, 92-3). Problematizacija v okviru domene »politike« bi bila za Foucaulta preizpraševanje »politike« v navezavi na to, kaj ima slednja povedati o problemu s katerim se srečuje (Glynos in Howarth v Vezovnik 2009, 93). Strategija problematizacije nosi tudi intrinzično etično konotacijo in skuša pokazati, da so dominantne diskurzivne konstrukcije kontingente in politične namesto nujne (Howarth v Vezovnik 2009, 93). V naši analizi okoljskih filmov, ki jo vpeljemo v nadaljevanju, bo torej problematizacija služila za analiziranje načinov, na katere je problem okoljske krize konstruiran v okviru antagonističnega razmerja med ekocentričnim in antropocentričnim diskurzom ter kako se je podoba okoljskega problema konstruiral kot dominantna diskurzivna artikulacija.

Da bi lahko izvedli to vrstno problematizacijo, je pomembno, da hkrati mislimo arheologijo in genealogijo. Kot smo že poudarili - arheologija omogoča raziskovanje forme, genealogija pa se osredotoča na kontingentnost nastanka in produkcije te forme, tako da, v danemu trenutku, opisuje pravila, ki pogojujejo elemente določenega diskurza – njegove objekte, subjekte, pojme in strategije (v našem primeru bo to obdobje sredi 70. let prejšnjega stoletja, ko sta se moderno okoljevarstvo in zelena politična teorija šele dodobra vzpostavili ter sedanji čas). Pri tem nam arheologija nudi sredstva za izris raziskovalnega predmeta, medtem, ko genealogija analizira njegovo konstituiranje, upoštevajoč zgodovinske prakse, iz katerih je ta objekt vzniknil. To nam bo omogočilo, da pokažemo kontingentnost identitete in prakse ter možnosti, ki se zaradi hegemonске operacije zapiranja strukture zdijo nezmožne (Glynos in Howarth v Vezovnik 2009, 93-4). Skoraj nemogoče je uporabiti oba pristopa ločeno. Lahko bi rekli, da je arheologija sinhrona, medtem pa ko genealogija vpelje bolj diahrono perspektivo. V enem poznejših intervjujev Foucault pravi, da arheologija pomeni analizo niza diskurzov, ki jih moramo analizirati kot dogodek ali kot niz dogodkov, ki imajo določene učinke.

Arheologija je metodološki okvir analize, genealogija pa njena dovršitev in pomeni raziskovanje razlogov ter ciljev analiziranja ter diskurzov kot dogodkov. Genealogija skuša analizirati, kako so diskurzivni dogodki vplivali na konstitucijo našega časa in nas samih, to so lahko védenja, prakse, tipi racionalnosti, odnos do sebe in drugih (Vezovnik 2009, 94).

2.3.1.3 Diskurz in oblast

Diskurz je torej način nanašanja in konstruiranja vednosti o določenih področjih prakse. Diskurz je formacija idej, podob, praks, ki tvorijo in omogočajo način govorjenja, oblikovanja vednosti in obnašanja, ki so povezana z objektom ali področjem na katerega se diskurz nanaša (Hrženjak 2002, 161-2). Diskurz upravlja z načinom kako se o določeni tematiki utemeljeno in smiselno govori, kakor tudi vpliva na način kako se ideje prakticirajo in kako se jih uporablja za regulacijo ravnanja drugih v določenem obdobju zgodovine (Hall 2003, 44). Diskurz je tako torej pozicioniran med strukturo in dogodkom (Dosse v Vezovnik 2009, 54).

Za Foucaulta je diskurz osnovna kategorija za razumevanje resnice, odnosov oblasti in vednosti. Diskurz je poimenovan kot fluidna, spremenljiva kategorija skozi katero se producirata vednost ter reproducirata oblast in resnica (Vezovnik 2009, 53). Ustavimo se torej še za trenutek pri Foucaultovem razumevanju oblast.

Foucaultu predstavljata jezik in védenje osnovni mehanizem moči pri socialni konstrukciji realnosti. Menil je da védenje deluje kot orožje oblasti. Želel je namreč ugotoviti, kako ljudje nadzorujemo druge in sebe s pomočjo produkcije resnice. Izhajal je it tega, da je človek podvržen produkciji resnice preko oblasti in da se oblast izvaja prek produkcije resnice. Nadalje ugotavlja kako oblast deluje skozi diskurz in po drugi strani kako je diskurz vedno zakoreninjen v oblasti. Prige do zaključka, da oblast določa, kdaj in kako bo določeno védenj aplicirano. Oblast in védenje zavzmeta nadzor nad produkcijo resnice na način, da oblast določenemu védenju dodeli funkcijo resnice v določenem širšem družbenem kontekstu (Foucault v Hall 2003, 49).

Foucault predlaga novo razumevanje oblasti s tem, da zavrne tradicionalno prepričanje, da je oblast lokalizirana in koncentrirana v vladajočih skupinah, da deluje enosmerno od zgoraj navzdol, represivno in ideološko³⁶, po »juridičnem modelu«. Pozitivno obravnavanje oblasti se nanaša na trditve, da oblast ne more biti v posesti nekoga, ampak oblast je. Oblast je po

³⁶ Foucault je obravnaval zmes represije in ideologije v obliki nasilja in prepričevanja ter policije in propagande kot razvpito althusseerjansko dvojico represivnih in ideoloških državnih aparatov. Eno in drugo je za Foucaulta učinek, ne izhodišče, oboje je potrebno razumeti znotraj določenega polja sil (Dolar 1991, XVII).

Foucault le neka strategija, neka mreža razmerij, ki preči vse razrede in skupine, katerih rezultat je šele določena razporeditev moči. Oblast torej nima določenega mesta, na primer države, od koder, bi se izvajala od zgoraj navzdol, ampak jo je potrebno misliti disperzno, kot heterogeno polje sil (Dolar 1991, XVII), ki kroži. Iz tega sledi, da smo vsi mi vpeti v sistem vladajočega in nadvladanega v vseh področjih našega življenja, tako privatnega kot javnega. Oblast ni posedovana, ampak prakticirana. V skladu s tem Foucault meni, da oblast ni samo nekaj kar je negativno, represivno, ki kontrolira, ampak tudi proizvaja pomene in diskurz, spodbuja užitek, ustvarja védenje (Dolar 1991, XIX; Hall 2003, 50).

2.3.2 Množični mediji kot prostor hegemonkega boja

Foucault svoje teorije ni neposredno apeliral na množične medije, podal pa nam je teoretične nastavke, ki jih lahko apliciramo na različne družbeno kulturne pojave oz. problematike. V literaturi je zelo popularno povezovanje Foucaultovih idej z reprezentacijo žensk v medijih. Nadalje pogledjmo, kako bi lahko v naši nalogi povezali Foucaultovo teorijo z reprezentacijo tematike okoljske problematike v medijih, konkretno v filmu.

Kot smo že povedali, oblast, kot jo pojmuje Foucault, deluje v več smeri in ne le od zgoraj navzdol. Objekti, ki so podvrženi oblasti, se ji tudi upirajo. Tako oblast ne moremo pojmovati le negativno, saj predstavlja s produkcijo aktivnih subjektov, tudi pozitivno silnico. Če medije poimenujemo kot »oko oblasti«, moramo tudi objektom dodeliti neko aktivno komponento, saj občinstvo ni neproblematičen sprejemnik medijskih vsebin, temveč jih v lastnem kontekstu reinterpretera. Resnica tako po Foucaultu ni nekaj absolutnega, ampak je produkt določenega diskurza. Mediji recimo, »normalno« definirajo v relaciji do »nenormalnega«. Ravno to, opredelitev »deviantnega« znotraj diskurza »normalnosti«, odpira potencial protidiskurza. Dostop do diskurza preko medijev je ključnega pomena za uveljavljanje protidiskurzov in produkcije alternativne resnice (Green 2001). Vstopamo na področje, kjer je potrebno opredeliti naše razumevanje delovanja političnega in vpeljati ter obrazložili pojem hegemonija.

Kot je že izpostavil Saussure, koncepti zaradi svoje relacijske strukture vedno predstavljajo možnost za redefinicijo in tako posledično ogrožajo red vzpostavljenih pomenov. Vendar posledično to pomeni, da ne obstaja en sam glavni sistem pomenov, kakor je zastavil Saussure svojo strukturalno teorijo, ampak imamo opraviti z nizom sistemov oz. diskurzov, pri čemer spreminjanje pomena določa hegemonski diskurz. Naključnost diskurzov je torej potrebno

vedno znova prikrivati in jim zagotavljati status resnice. Za razlago načina kako se pomeni naturalizirajo, diskurzivna teorija vpelje koncept **hegemonije**³⁷.

Hegemonija je podobna diskurzu, ker oba pojma denotirata fiksacijo elementov v momente. Ampak hegemoniska intervencija doseže to preko fiksacije čez diskurze, ki so v antagonističnem odnosu. Določen diskurz je spodkopan s strani diskurzivnega polja iz katerega drugi diskurz dobi več moči, ali pa ga razpusti skozi reartikulacijo njegovih elementov. Hegemoniska intervencija je uspešna, če dominira le en diskurz na mestu, kjer je bil prej konflikt. (Jørgensen in Phillips 2002, 48).

Hegemonija je torej nujna za vzpostavitev prevladujočega pomena, preko katerega oblikujemo odnos do sveta. Pomeni oblikovani v hegemoniskem diskurzu niso dokončno utrjeni, ampak je koncepte možno reartikulirati. Ta ideja izhaja iz dela Antonia Gramscija, ki opredeli hegemonijo kot politično in moralno-intelektualno vodstvo, ki se oblikuje v demokratični politiki za katero so določujoči družbeni razredi (Torfing 1999, 108; Barker v Stankovič 2002, 24). To vodstvo po Gramsciju ni doseženo s silo³⁸, ampak je zagotovljeno s strinjanjem podrejenih. Hegemonijo opredeli kot aktivni konsenz (Lukšič in Kurnik 2000, 8). Pri reprodukciji obstoječih družbeno-ekonomskih odnosov igra ključno vlogo **ideologija**, ki jo razume, kot množico idej in praks, kljub temu da se predstavljajo kot univerzalne resnice, zemljevide pomenov, ki podpirajo oblast določene družben skupine (Barker v Stankovič 2002, 25). V tem smislu ideologija deluje tako, da se podrejene skupine podrejajo, ker sprejmejo svetovno-nazorski pogled na svet, ki ga ponujajo dominantne skupine, za svojega oz. kot nekaj samoumevnega (Turner v Stankovič 2002, 25).

³⁷ Hegemonija pomeni vodenja in vladanje in oboje skupaj. Izhaja iz grške besede *hegemonia*. Pojem se je najbolj prijel Lenina, ki meni, da je šele zavest o ideji hegemonije in njeno izpolnjevanje v lasti dejavnosti cehov te cehe pretvarja v razred. Za možnost hegemonije proletariata je nujna zveza teorije in prakse. S kulturno in teoretsko osmišljeno zavestjo o lastnem delovanju lahko proletariat ustvari lastno hegemonijo. (Po revoluciji 1905 je ugotovil, da je proletariat revolucionaren samo, v kolikor se zaveda ideje hegemonije proletariata in v kolikor jo uresničuje. Razred je po njem razred in ne ceh ali skupina cehov, dokler upošteva idejo hegemonije.) V okviru pojma hegemonija in njegove razdelave je Lenin afirmiral vlogo zavesti, teorije, politične iniciative, vodenja, discipline in organizacije. Sam ni veliko uporabljal tega izraza kot takega, je pa ta pomen prisoten pri njemu implicitno kot kriterij delovanja. Skratka, Lenin definira »hegemonijo« kot politično vodstvo delavskega razreda (Torfing 1999, 108; Lukšič in Kurnik 2000, 15-7).

³⁸ Gramsci opredeli dve obliki hegemonije: **preoblikovalno** (prevod *transformism*) in **ekspanzivno** (prevod *expansive*). Obe obliki vključujeta simultani proces revolucije in obnove, vendar medtem ko revolucija prevladuje v ekspanzivni obliki hegemonije, prevladuje obnova v preoblikovalni hegemoniji. Preoblikovalna hegemonija se kaže v obliki defenzivnih politik, ki jih zasledujejo hegemonске sile v času političnih in ekonomskih kriz, katere cilj je oblikovati pasivni konsenz, ki nevtralizira nasprotne politične sile in razdružuje maso. Medtem pa ko ekspanzivna hegemonija deluje v smeri ne-pasivne revolucije z oblikovanjem kolektivne volje preko oblikovanja nacionalnega-popularnega karaktera. Po Gramsciju je preoblikovalna hegemonija značilna za buržoazijo, medtem pa ko je ekspanzivna hegemonija značilna za proletariat (Gramsci v Torfing 1999, 111).

»Diskurz je v današnjem svetu eden od najpomembnejših virov preživetja ideologij« je zapisal Praprotnik, kar pomeni, da lahko na diskurz gledamo, kot na glavni faktor pri utelešenju in reproduciranju ideologije (Trdina 2007, 14). Pri analizi našega primera to pomeni, da je okoljski diskurz ustvarja ekologizem³⁹ in njene elemente kot so ekološka oz. okoljska etika, holizem in drugo. Ideologija v diskurzu naturalizira pomene s tem, da jih utemeljuje v zgodovini, kulturi, ekonomiji, znanosti z namenom vzdrževanja in legitimiranja obstoječih družbenih odnosov (Luthar v Trdina 2007, 14).

Gramscijevo razumevanje hegemonije nadgradita Laclau in Mouffova, ki odstranita družbene razrede kot določujoče v boju za hegemonijo. Hegemonija pri njima pomeni razširitev diskurza ali sklopa diskurzov v dominantno obzorje družbenega in dejanje skozi artikulacijo neutrenjenih pomeni v delno utrjenih (Torfing 1999, 108). Hegemonija je vedno končni produkt serije diskurzivnih artikulacij, nikoli začetna točka (Torfing 1999, 113).

Funkcija medijev je torej, da odvrnejo pozornost od javnih političnih vprašanj ter naturalizirajo načine, na katere je realnost predstavljena skozi kode prevladujoče kulture, ki jo identificirajo kot potrošniško (Fairclough v Torfing 1999, 215). Bitka za hegemonijo predstavlja prostor družbenega, kjer se v določenem zgodovinskem trenutku lahko možnosti definiranja političnega prostora utemeljijo v drugačnem razmerju moči. V nadaljevanju bomo tako preverili ali medijski prostor, ki sicer v optimističnih pristopih predstavlja možnost političnega boja, danes te obljube izpolnjuje ali skozi prevladujoče tehnike obvladovanja le reproducira vednost, ki je vpletena v odnose oblasti.

2.3.3 Fairclough o kritični analizi diskurza

Teoretsko podlago naše naloge, ki smo jo predstavili do sedaj, moramo ustrezno dopolniti s kvantitativno metodo raziskovanja. Kot smo že omenili daje Foucaultevim teoretskim nastavkom empirično dimenzijo **kritična analiza diskurza (KAD)**. KAD je naziv za šolo, kjer deluje veliko različnih pristopov (psihološki, sociološki, jezikoslovni, politološki), ki se ukvarjajo z analizo medijskih tekstov. Kljub temu, da je šola KAD metodološko in teoretsko nehomogena, si pristopi v KAD delijo skupen pogled na to, kako izvajati analizo diskurza. Kritično se ukvarjajo z oblastjo, dominacijo, hegemonijo, neenakostjo, diskurzivnimi procesi njihovega razglašanja, prikrivanja, legitimiranja in reproduciranja (Dijk v Vezovnik 2009, 111). Ena temeljnih predpostavk KAD je, da diskurz izključuje, zato se marsikatera analiza v

³⁹ Ekologizem oz. politična ekologija, kot naziv za ideologijo, kar bolj jasno opredelimo v naslednjem poglavju.

KAD osredotoča prav na načela izključevanja določenih družbenih skupin v odnosu do drugih⁴⁰ (Vezovnik 2009, 111). Pri opredelitvi osnovnih elementov KAD, ki jih bomo uporabili v nadaljevanju pri analizi filma kot teksta, se bomo osredotočili na delo Norman Fairclougha, ki je zvesto sledil Foucaultevi zapuščini in njegovo strukturo diskurza prenesel v polje retorike⁴¹.

Fairclough (1995, 54-5) opredeli diskurz kot družbeno prakso, ki se pojavlja v tekstih, govoru in drugih semioloških sistemih oz. diskurzivnih dogodkih. Diskurz je konstitutivna kakor konstituirana oblika družbene prakse. Diskurz se oblikuje v različnih kontekstih, okoliščinah in inštitucijah, obenem pa določa in proizvaja védenje, identitete in družbene odnose.

Diskurz je v vseh postopkih KAD obravnavan kot oblika družbene prakse, ki se pojavlja v pisnih in govorjenih besedilih, torej skozi rabo jezika. Jezik je skozi teoretsko prizmo KAD razumljen kot osnovno sredstvo, preko katerega so ljudje konstituirani kot individuumi in družbeni subjekti. Glavni cilj KAD je z analizo odkrivati zakrito strukturo odnosov⁴² dominacije, diskriminacije, moči in nadzora, ki se izraža v jeziku in tako prispevati k morebitnim spremembam. Gre za intervencijo v družbeno prakso in družbena razmerja ter tako predstavlja orodje za politični aktivizem. KAD ima torej jasno zastavljene politične cilje – emancipacijo in tako ni objektivna družbena veda (Fairclough v Titscher 2007, 147-8).

2.3.3.1 Načela kritične analize diskurza

V nadaljevanju opredelimo osnovne predpostavke KAD (Wodak v Titscher 2007, 146-7).

1. KAD se ukvarja z družbenimi problemi.

KAD ni usmerjen v analizo (uporabe) jezika kot takega, ampak k lingvističnim vidikom družbenih in kulturnih procesov.

2. Odnosi moči so diskurzivni.

⁴⁰ Po Foucaultu je v vsaki družbi produkcija diskurzov kontrolirana, selekcionirana in organizirana preko določenega števila postopkov, katerih naloga je, da jih obvladujejo. Ti postopki so: prepoved, izključitev, opozicija med resničnim in neresničnim. Foucault tako ponudi KAD pojmovanje razmerij oblasti kot diskurzivnih (Vezovnik 2009, 111).

⁴¹ S tem pa je izgubil subjekt, ki je po Foucaultu proizveden v diskurzu in ne proizvajalec diskurza, kot ga obravnava Fairclough. Po drugi strani pa je obravnava diskurza kot retorične strukture omejena le na besedila. Ločevanje diskurzivnih praks (pisanje, govorjenje) od nediskurzivnih praks (vse ostale prakse) ter zanemarjanje procesa oblikovanje identitete sta med seboj povezani pomanjkljivosti, ki pa se kot taki pokazeta, če želimo izbrani diskurzivni dogodek analizirati kot diskurzivno in kot družbeno prakso (Čuček 2005, 43).

⁴² Ideološki vidiki uporabe jezika in odnosi moči, na katerih ta sloni, so pogosti nevidni in zgolj implicitni (Kuhar 2003, 18).

KAD predpostavlja, da se odnosi moči vzpostavljajo in reproducirajo v diskurzu. Eno od najbolj pogostih vprašanj raziskovanja je odnos moči med politiko in mediji – ali gre pri medijskem in političnem diskurzu za dominacijo medijev nad politiko ali obratno.

3. Diskurz konstruira družbo in kulturo

Odnos med družbo in kulturo ter diskurzom je dialektičen: diskurz konstituira družbo in kulturo, hkrati pa družba in kultura konstituirata diskurz.

4. Diskurz je ideološki.

Ideologije so načini reprezentacije in konstitucije družbe, ki reproducirajo neenaka razmerja moči, vzpostavljajo odnose dominacije in izkoriščanja, ti odnosi pa so ekonomske, spolne, etične in druge narave. Vse t.i. zdravorazumske predpostavke so v osnovi ideološke⁴³.

5. Diskurz je zgodovinski.

Diskurz lahko razumemo in analiziramo le z upoštevanjem njegovega konteksta. Izjave lahko razumemo le, če jih postavimo v določeno situacijo, če razumemo pravila, ki so implicitno vsebovana v določeni izjavi, pri tem pa je nujno razumevanje preteklosti, na katero se diskurz nanaša.

6. Povezava med besedilom in družbo je posredovana.

KAD povezuje družbene in kulturne strukture in procese z besedili in slednje poučuje kot družbene prakse. Te povezave so kompleksne in posredovane. Gre za vprašanje, kako govoreči v diskurzu realizira svoje namene, prepričanja in ideologije ter kako poslušalec interpretira določen tekst glede na svoja lastna prepričanja, védenja, ideologije in podobno.

7. Diskurzivna analiza je interpretativna.

Diskurz je možno interpretirati na veliko različnih načinov, kar je odvisno predvsem od sprejemnikov in količine razpoložljivih informacij o kontekstu. Izjave nimajo zgolj enega pomena in jih zato ni moč interpretirati zgolj iz vidika govorečega ali poskušajočega. Branje tekstov je razredno, spolno, starostno, vrednostno, odnosno specifično, kar pomeni, da se razumevanje teksta dogaja na čustveni, relacijski in vedenjski podlagi.

⁴³ Zdrav razum so »ponotranjena, nereflektirana, nekoherentna ter spontana prepričanja in sklepanja, ki karakterizirajo konformistično mišljenje množice ljudi v danem družbenem sistemu. Ustvari se s procesom konsenza, z delovanjem in interesi vladajočega sistema, ki jih sprejema širša družba, in so zato univerzalna, naturaliziranja in samoumevna (Debeljak in drugi 2002, 354).

8. Diskurz je oblika družbene akcije.

KAD ni politično nevtralen. Njen cilj je odkrivati in pojasnjevati vloge diskurza pri vzdrževanju neenakosti odnosov moči ter tako prispevati k družbenim spremembam. To seveda ne pomeni, da je manj znanstveni od drugih pristopov, saj je podrejen natančnim in sistematičnim standardom analize. Za razlike od večine ostalih pristopov eksplicitno izraža svoj interes, ki ponavadi ostane prikrit. Na primer: analize kritičnih lingvistov so prispevale k spremembi vsebine nekaterih učbenikov, kjer so se zrcalile diskriminatorne prakse.

2.3.3.2 Metodološki model kritične analize diskurza

Fairclough je razvil tridimenzionalni model za analizo diskurza kot družbene prakse, v katerem združuje jezikoslovno analizo besedila (deskripcija), mikrosociološki interpretativni pristop (interpretacija) in makrosociološko analizo družbene prakse (eksplanacija). Središčni točki Faircloughovega modela za analizo sta diskurzivni dogodek in red diskurza (Titscher 2007, 153).

Diskurzivni dogodek je po Faircloughu določeno pisno ali govorjeno besedilo ali film (v našem primeru) oz. vsak kulturni izdelek (slika, popevka in drugo). Faircloughova metoda analize diskurza temelji na izbranem diskurzivnem dogodku, v našem primeru film, saj se diskurz kot oblika družbene prakse pojavlja prav v njem. **Red diskurza** pa je opredeljen **kot žanri in diskurzi** znotraj določene institucije ali družbenega polja – na primer: politike, znanosti, medijev oz. kot diskurzivni vidik določenega družbenega polja. Tako lahko govorimo o političnem, medijskem, znanstvenem redu diskurza. Diskurzi znotraj njega so družbene prakse z določene perspektive in se na splošno nanašajo na neko vednost. Če na primer govorimo o političnem redu diskurza, ki ga sestavljajo politične inštitucije, politični akterji in odnosi med njimi oz. boj za oblast, lahko na primer znotraj tega ločimo liberalni in okoljski diskurz. Da ju lahko razmejimo in prepoznamo kot take se moramo opreti na druge vede, kar pomeni, da je analiziranje reda diskurza interdisciplinano (Phillip in Jørgensen 2002, 67-71). Na primer: teorija liberalizma je tako podlaga liberalističnega diskurza, zelena politična teorija pa okoljskega diskurza.

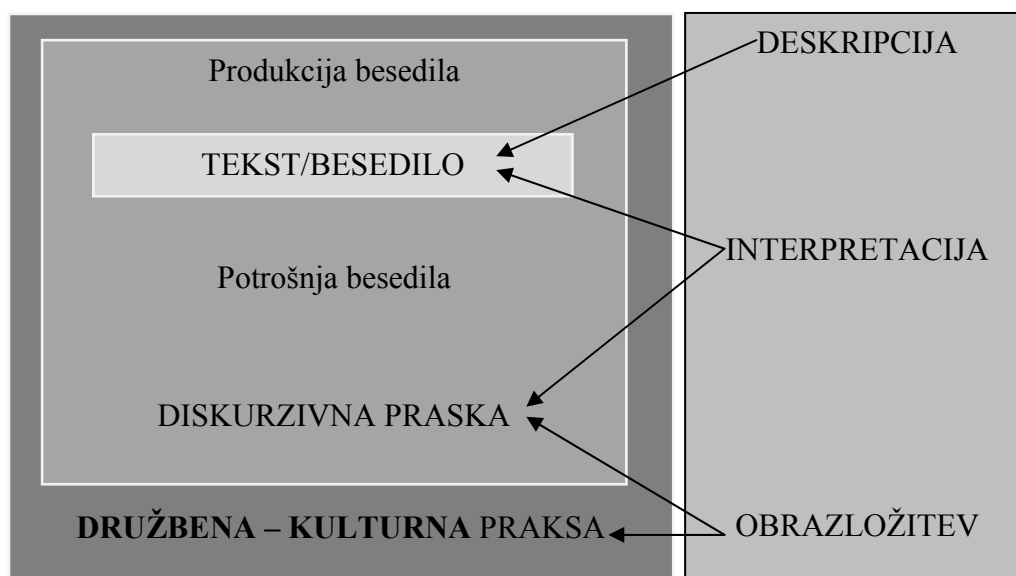
Kot predlaga Fairclough (1995, 150) lahko diskurzivni dogodek analiziramo na treh ravneh (Slika 2.1):

1. **Raven besedila** kot analizo jezikovnih struktur.
2. **Raven diskurzivnih praks** kot analizo diskurzov in žanrov v procesih produkcije in potrošnje besedila.

3. **Raven družbenih praks** kot analiza povezanosti in vpliva diskurzivnih praks na družbene prakse oz. načina kako diskurzivni dogodki in prakse reproducirajo ali spreminjajo obstoječi red diskurza in kakšne so posledice v družbi.

Vsako od teh ravni je mogoče analizirati ločeno, kljub temu pa Fairclough opozarja, da se analiza jezikovnih struktur dotika analize diskurzivnih praks in obratno. Diskurzivne prakse pa so vmesni členi, ki posreduje med besedilom in družbenimi praksami. Besedila, na katera vplivajo različne družbene prakse, nastajajo samo skozi diskurzivne prakse ter povratno vplivajo tako na diskurzivne kot družbene prakse (Fairclough 1995, 151).

Slika 2.1: Tridimenzionalen Faircloughov KAD model

Vir: Titscher (2007, 152).

2.4 *Okoljski diskurz* v praksi (aplikacija teorije v praktično analitično orodje)

V zadnjem delu naše naloge bomo v prejšnjih poglavjih predstavljeno teorijo aplicirali na konkretnih primerih z namenom potrditi ali ovreči v začetku naloge postavljene hipoteze.

Jäger nam predlaga sledečo metodo oz. potek kritične analize diskurz, ki jo bomo prevzeli tudi mi (Wodak in Meyer 2001, 46-51):

1. Kratek opis diskurzivne ravni.
2. Izoblikovanje in analiza materialne osnove ali arhiva.
3. Analiza strukture diskurza.

4. Podrobna analiza enega ali več elementov diskurza.
5. Splošna analiza diskurzivne ravni.

V prvem koraku naše kritične analize diskurza bomo opredelili diskurzivno raven. V nalogi se bomo ukvarjali z različnimi okoljskimi diskurzi. V naslednjem poglavju bomo zato predstavili področje in opredelili temeljne pojme politične ekologije, kot področja, ki zaobjema množstvo idej in pogledov na ekologijo na področju političnega. Izbor temno zelenega in svetlozelenega okoljskega diskurza, ki ju opredelimo v nadaljevanju, za analizo, utemeljujemo z zastavitvijo problema, v katerem nas zanima proces konstrukcije diskurzov in proizvajanje vednosti o okoljski problematiki.

V drugem koraku bomo predstavili izbrano materialno osnovo analize t.i. arhiv po Foucaultu in diskurzivni dogodek po Faircloughu. Kot materialno osnovo smo izbrali dokumentarna filma *Our Vanishing Wilderness: The Chain of Life* in *Inconvenient Truth*.

V tretjem koraku bomo analizirali strukturo diskurza v smislu organizacije diskurzivnega polja. Ugotovili bomo kakšno mesto v diskurzivnem polju zaseda okoljska problematika.

V četrtem koraku bomo na podlagi posameznih diskurzivnih fragmentov iz organizacije diskurzivnega polja poskušali razbrati posamezne diskurzivne nize in jih opisati.

V petem koraku, ki jo predstavlja splošna analiza diskurzivnega polja, bomo predstavili prepletenost diskurzivnih nizov in izpostavili, kateri izmed njih dominira diskurzivno polje.

3 O POLITIČNI EKOLOGIJI KOT NOSILKI VÉDENJA O OKOLJU

For millennia, man remained what he was for Aristotle: a living animal with the additional capacity for political existence; modern man is an animal whose politics calls his existence as a living being into question.

M. Foucault

Če želimo preučevati diskurz je potrebno poučiti izjave o določenem objektu vednosti na katerega se diskurz nanaša in katerega s tem konstruirajo – v našem primeru o okoljski problematiki. V skladu s tem bomo v nadaljevanju poskusili pokazati kako se hegemonsko interpretirajo in konstituirajo okoljski problemi kot objekt vednosti na eni strani in kako okoljski diskurz na drugi strani na specifičen način konstituira svoje objekte vednosti, producira specifično okoljsko vednost in okoljske subjektivitete in s tem legitimira določen način videnja sveta (Trdina 2007, 20). Na eni strani torej govorimo o diskurzu o okolju, na drugi strani pa o okoljskem diskurzu.

Za korektno analizo diskurza, ki zadeva reprezentacijo okoljskih vprašanj v filmih, kar je glavni cilj naše naloge, je potrebno opredeliti osnovne poglede pri razumevanju okoljske tematike. Kot povedano v poglavju o KAD se je potrebno pri analizi diskurza poznati dognanja drugih ved, v našem primeru politične ekologije, kot hibridna disciplina, ki ponuja teoretično osnovo in praktično usmeritev v proučevanje problematike okolja, ki jo skoncentrirano opredelimo v tem poglavju⁴⁴.

Dojemanje odnosa med človekom in naravo, kot družbeno in politično pomembnega vprašanja, na kar se osredotočamo tudi v tej nalogi, je relativno mlada. Do začetka 1960-ih je večina političnih mislecev naravo razumela le kot ekonomski resurs, ki služi za zadovoljevanje človeških potreb. Delo Rachel Carsona, *Nema pomlad*⁴⁵ (1962), ki velja za prelomnico v razumevanju kompleksnosti vprašanj odnosa med človekom in naravo, je prvo opozorilo na »ekološko krizo« (Heywood v Ravlič 2003, 311). Ključna zgodovinska točka v

⁴⁴ Obravnavanje področje politične ekologije je zelo kompleksno iz vidika prisvajanja področja s strani različnih disciplin, kakor tudi iz vidika neenotne opredelitve področja proučevanja na kar opozorimo tudi v nadaljevanju. Nekateri avtorji (Kenny, Barry, Dobson) poimenujejo to področje zelenih, okoljskih in ekoloških idej, teorij in političnih gibanj z eno besedo ekologizem in ga prištevajo k radikalnim političnim ideologijam, kot eno najbolj vplivnih in vseobsegajočih ideologij (Simonič 2008, 8-9).

⁴⁵ Delo *Nema pomlad* je pripomoglo pri vzpostavljanju začetkov okoljevarstvenega gibanja. Knjiga trdi, da je nenadzorovano in nepregledno uporabljanje pesticidov škodovalo in celo povzročalo smrt ne le živali in ptic, ampak tudi ljudi. Carson v knjigi očita kemični industriji širjenje dezinformacij in nekritično sprejemanje zahtevkov industrije s strani javnih uslužbencev (Trajnostni razvoj skozi čas 2005).

evoluciji okoljske tematike pa je bila Svetovna konferenca Združenih narodov o človekovem okolju v Stockholmu leta 1972, saj se je takrat javno in globalno potrdilo, da je ta tematika družbeno in politično vzpostavljena, da jo sprejema večina držav na svetu ter da je napredovala od omejenih ciljev glede varovanja okolja do mnogo bolj kompleksnega gledanja na človekovo napačno ravnanje z biosfero (McCormick v Ravlič 2003, 311). Nekateri avtorji opredeljujejo ta dogodek kot prelomnico s katero je okoljska tematika vstopila v polje diskurza.

Sodobna politična ekologija oz. ekologizem vsebuje množico idej in vednost, ki se izražajo preko različnih kanalov (nevladne organizacije, vladne organizacije, posamezniki in drugo). Pojem ekologizem je postal tako širok, da lahko pomeni oz. obravnava vse od okoljskih politik, človekovega položaja v okolju in njegovega odnosa z okoljem, političnih ideoloških gibanj, ki združujejo radikalne skupine, svetovne okoljevarstvene in okoljske organizacije ter posamezne politične stranke zelenih do discipline osnovane na naravoslovni veji, ki išče povezavo z družbenimi znanostmi (Simonič 2008, 8-9). Ne obstaja en sam pogled na ekologizem. O njem lahko očitno razmišljamo na več načinov. Na podlagi idej in konceptov v poglavju o konstruktivistične pogledu k teoriji reprezentacije lahko zastavimo pozicijo, da so vsi ti različni pogledi le konstrukt, na katerega vplivajo družbeni, zgodovinski, politični in jezikovni dejavniki. V naši nalogi bomo sledili opredelitvi **politične ekologije, kot discipline, ki zadeva ekologijo na področju političnega**. V nadaljevanju bomo postavili idejo ekologije oz. okolja v družbeni kontekst, kjer prevzema fluidno, in ne fiksno pozicijo, saj se bije nenehna bitka za njeno interpretacijo, poleg tega so raznovrstni pogledi oz. interpretacije ekologije na področju političnega, ki se bojujejo za hegemonijo, ki jih bomo predstavili v nadaljevanju, le konstrukt. Sledili bomo torej Foucaultevi teoriji ter se zavedali, da imajo prakse definiranja normativne posledice. Definicije v smislu diskurza o fenomenu namreč sam pojav ne le opisujejo, ampak ga aktivno konstituirajo. **Različni diskurzi o okolju le-tega ne reflektirajo, ampak ga konstituirajo**, kot bi trdil Foucault (Trdina 2007, 20). Kljub temu bomo v nadaljevanju poskušali vzpostaviti dovolj širok okvir interpretacije okoljske problematike znotraj politične ekologije.

3.1 Elementi ekologizma

Ključni elementi zelene politične teorije po Ballu so (2003, 536-8):

1. Široko deljena domneva o obstoju krize ali o obstoju več medsebojno povezanih kriz, ki vplivajo oz. bodo vplivale na okolje in ljudi⁴⁶.
2. Deljeno mnenje, da je glavni dejavnik za nastanek te krize človek s svojimi aktivnostmi in dejanji.
3. Predpostavka, da je človek brezobzirni naslednik humanistične teorije in antropocentrizma, ki kot glavni cilj poudarja človekovo veselje, zdravje, bogastvo in blagostanje, ki se »hrani« na ekonomski paradigmi rasti.
4. Posledica te predpostavke je kriza, ki se lahko prepreči le s kritiko antropocentričnega pogleda ter z razkritjem njegovih šibkosti.
5. Poudarjanje alternative v obliki ekocentrične perspektive.

Tretji element bi lahko po Heywood (1998, 264 in 275) opredelili kot **antiindustrijalizem** - družbeno ekonomsko paradigmo, ki se zavzema za priznanje nevzdržnosti ekonomske rasti oz. »manija rasti«⁴⁷, v kateri vidijo glavnega krivca ekološke katastrofe. Porritt in Adams (Radić 2003, 315) opredelita sledeče elementi **industrijalizma**:

- Ekonomska rast, industrijska ekspanzija, tehnološki razvoj.
- Materialistična etika in zadovoljitev človekovih materialnih potreb.
- Centralizirana birokratizacija.
- Znanstveni racionalizem.
- Verovanje v racionalizem in uspešnost velikih (gospodarskih in upravnih) enot.
- Dominacija patriarhata in izpodbujanje »moških« vrednot, kot so tekmovalnost, agresivnost in dokazovanje.
- Antropocentrizem.
- Hierarhija družbenih struktur, kjer se moč in bogastvo koncentrira na vrhu.
- Gospodarsko/ekonomski razlogi pred moralnimi, socialnimi in kulturnimi/umetnostnimi.

Zadnja dva elementa zelene politične teorije se ukvarjata z normativnim okvirjem za razmišljanje o okoljskih vprašanjih, kar lahko poimenujemo kot **ekološka/okoljska etika**. Zanimanje za odnos človek-narava ter opredelitev njunega etičnega odnosa je tisto, kar opredeljuje politično ekologijo in kar ni prisotno v nobeni od drugih političnih ideologij vzpostavljenih znotraj določenega diskurza v teku zgodovine. Ekološka/okoljska etika

⁴⁶ Ekosistemi (npr. gozd, polje, itd) preko samoregulacije težijo v stanje harmonije in ravnotežja. Vendar je samoregulacija vedno bolj otežena zaradi prevelike rasti prebivalstva, ki uporabljajo vedno več resursov za svoje preživetje in vzdrževanje potrošniškega načina življenja ter posledično tudi vedno večjega onesnaževanja in posledično do ekološke/okoljske krize (Heywood 1998, 270).

⁴⁷ kot jo je poimenoval Herman Daly (1974) (Heywood 1998, 275).

oblikuje različna posameznikova stališča, vrednote, prioritete ter interese, kar predstavlja najpomembnejšo ločnico med različnimi pogledi akterjev oz. nosilcev diskurza o okolju in okoljskega diskurza, zato si jih pogledimo pobližje.

3.1.1 Ekološka/okoljska etika

Znotraj ekološke/okoljske etike obstajajo trije sklopi⁴⁸: antropocentrizem, zoocentrizem, ekocentrizem. **Antropocentrizem** daje vrednost samo človeškim bitjem⁴⁹. Antropocentrična etika ni zavezana pogledu, da so samo človeška bitja moralno veljavna, ampak da človeška bitja posedujejo ultimativno vrednost⁵⁰ in zato morajo vse ostale vrednosti morajo služiti dobrobiti človeškega bitja. Ta vrsta etike primarno postavlja pravila in omejitve v odnosu do družbe. Antropocentrična etika je nastala v duhu humanizma, ki predpostavlja, da dobrota in slabost vseh dejanj izhaja iz njihovega prispevka človeškemu življenju in njegovi kvaliteti (Barry in Frankland 2002, 169). Korak dlje je šel **zoocentrizem oz. biocentrizem**, ki verjame, da imajo vsa bitja vrednost in da jim človek ni nadrejen in da spada antropocentrična logika v domeno »človeškega šovinizma«. Privrženci biocentrizma se zavzemajo za ohranjanje biodivezitet, pravic živali in zaščito okolja (Barry in Frankland 2002, 169-70). **Ekocentrizem**⁵¹ pa zavrača obe prejšnji ekološki/okoljski etiki in predpostavlja, da imajo vsa bitja (živa in neživa) vrednost neodvisno od človeka. Po ekocentrizmu, bi se morala ultimativna vrednost razširiti na vsa bitja (živa - poleg ljudi in živali tudi drevesa, rastline in

⁴⁸ Merchant je v sfero okoljske etike uvrstila tudi egocentrizem. Egocentrično etiko temelji na **mehanicizmu**, ki zagovarja, da je snov sestavljena iz njenih delcev in da je vsaka enota enaka vsoti njenih delcev, sprememba pa se zgodi samo, ko pride do spremembe v njenih delih. Egocentrična etika dovoljuje posameznikom, podjetjem, korporacijam in drugih, da izkoriščajo naravne vire za izboljšanje izključno lastnega življenja, omejeni pa so le z učinki na svoje »sosedo« (Merchant 1992, 63-5). Dobson opredeli egocentrizem kot močni antropocentrizem – zagovor človekovega izkoriščanja narave, ki jo na primer ubesedi ideja krščanstva o in naravi kot instrumentu človeka. Šibki oz. razsvetljenski antropocentrizem pa na primer predstavlja krščansko načelo upraviteljstva, kjer je človek skrbnik narave (Simonič 2008, 45).

⁴⁹ Eden od prominentnih primerov te etike je Robert Goordinova »zelena teorije vrednot« (1992), po kateri se vrednost naravnega sveta lahko meri glede na pomen tega sveta za človeški svet. Antropocentrično naravnost do vrednotenja narave lahko opazimo tudi v vplivnem poročilu Svetovne komisije za okolje in razvoj, *Our Common Future* (1987), kjer piše, da mora biti varovanje in krepitev človeške blaginje ultimativni cilj okoljskih in razvojnih politik (Barry in Frankland 2002, 169).

⁵⁰ Po Razu (1986) **ultimativna vrednost** pomeni vrednost, ki ne pripeva ničemer drugemu oz. drugače povedano je končni cilj za katerega vsi manjši cilji predstavljajo sredstvo. **Instrumentalna (ekstrinzična) vrednost** pomeni vrednost za doseganje nekega drugega cilja. Medtem pa ko intrinzična vrednost je vrednost objekta zaradi njega samega. Antropocentrična ekološka/okoljska etika je pripisala intrinzično vrednost neživim bitjem (Barry in Frankland 2002, 169).

⁵¹ Ekocentrično etiko je zasnoval Aldo Leopold v *A Sand County Amnanc* (1948), kjer dokazuje, da so vse vrste, vključno z ljudmi, plod dolgega evolucijskega procesa in da so med seboj povezane v svojih življenjskih procesih. Njegova ideja o »etiki zemljišča« in dobremu upravljanju okoljem, so ključni element za to filozofijo. Izraz pride do izraza v globoko ekoloških gibanjih, kot jih je oblikoval Arne Næss in George Seje v letu 1984, ki poudarja, da je antropocentrizem, ki meni, da je človek središče vesolja, in vrh vsega stvarstva, glavni nasprotnik ekocentrizma (Wikipedia 2010b).

drugo ter neživa – hribi, morja in drugo). Medtem ko etično ni sporno izkoriščati posameznih delov narave, je pomembno, da se ne ogroža »razcveta« biosfere kot celote (Barry in Frankland 2002, 170). Ekocentrizem temelji na ideji holizma, ki predpostavi, da je celota pomembnejša od posameznih delov in da ima vsak del pomen le v odnosu do drugih delov in kot sklop celote (Heywood 1998, 270; Ravlič 2003, 313-4).

Kirn ovrednoti različne ekološke/okoljske etike na naslednji način: antropološko (in egocentrično) kot instrumentalno, heteronomno in pragmatično, saj povezuje zaščito kvalitete in raznovrstnosti naravnih danosti v mejah ogroženosti človeškega interesa, ekocentrično kot intrizično in avtonomno (Kirn 1992, 18-9). Kirn tudi predpostavi da »zaradi tisočernih človekovih eksistenčnih odvisnosti od naravnih bitnosti, nikoli ne bo mogla delovati le avtonomna ekološka etika. Prepletala se bosta avtonomni in heteronomni človekov odnos do narave.« (Kirn 1992, 20).

Vsaka od etik se je razvila v določeni zgodovinski realnosti. Na vzpostavitev ekonocentrične etike, recimo, so vplivala odkritja v 20. stoletju o končnih in neobnovljivih virih energije, spreminjaje ekosistemov ter izumiranje rastlinskih in živalskih vrst. Medtem, ko se antropocentrična etika, v močni in/ali šibki obliki, pojavlja od vzpostavitve dualizma med človekom in naravo. Mnogi avtorji poudarjajo vlogo krščanstva, monoteistične vere in razsvetljskega pogleda na znanost pri prelomu prvobitne skladnosti človeka z naravo, ki naj bi bila prisotna v paleolitskem obdobju (Kirn 2004, 33-41).

V 60. letih prejšnjega stoletja so spremembe v okolju, povzročene s strani človeka, ki so ogrozile celoten sistem, pripeljale do razmaha zelene filozofije, razvoja ekoloških gibanja in osnovana zelene politike, s čimer je to področje dobilo značaj ideologije, ki jo poimenujemo ekologizem⁵² (Dobson v Simonič 2008, 29, 78). Reševanje okoljskih problemov je zahtevalo prispevek različnih disciplin, saj so politični, družbeni in ekonomski vzroki teh problemov mnogovrstni. Tako danes različni odgovori na ekološko krizo, skupaj z njenim zanikanjem, predstavljajo politično ekologijo oz. ideologijo ekologizma. Ideologija, ki se ukvarja s človekovim odnosom do narave in snovanjem celostne ekološke/okoljske etike, zadeva ekološka gibanja in politične odraze zelene ideologije, navodila za spremembo načina življenj posameznikov, ustanovitve zelenih strank in skupin pritiska; dotika se raznovrstnih področij

⁵² Po Dobsonu obstajajo trije glavni različni pogledi v razpravi o nastanku/začetku pojavljanja ekologizma, kot moderne politične ideologije: 1. iskanje izvora v ekološke misli v samem začetku človeške vrste; 2. v 19. stol; 3. v 60. letih 20. stoletja. Te poti se v marsičem prepletajo (Simonič 2008, 28).

politike – revščine, človekovih pravic, ekonomije in mednarodnih odnosov, saj ima vse, kar se zgodi na teh področjih vpliv na okolje in obratno (Simonič 2008, 78).

V naslednjem poglavju bomo zato prikazali različne interpretacije in konstrukcije okoljskega problema kot objekta vednosti. To nam bo služilo v naslednjem koraku našega analitičnega dela naloge, ko bomo raziskali kako diskurz na specifičen način konstituira svoje objekte vednosti, producira specifično okoljsko vednost in okoljske subjektivitete ter s tem legitimira določen način videnja sveta.

3.2 Tipi ekologizma

Zelena politična teorija je heterogena. Različni okoljski misleci ponujajo alternativne poglede na okoljsko problematiko⁵³. Norveški filozof Arne Naess je leta 1973 postavi kategorizacijo teh idej, ki se je znotraj zelene politične teorije najbolj uveljavila: **temnozelena ekologija (globoka ekologija oz. radikalna ekologija)** in **svetlozelena ekologija (plitka ekologija oz. pragmatična ekologija)**. Globoki ekologisti ponujajo radikalno idejo, ki temelji na predpostavki, da je namen človekovega življenja ohranjati naravo in ne obratno, zato se posledično zavzemajo za spremembo vrednot v družbi, ki bodo družbo, v kateri prevladuje liberalni individualizem, spremenile v družbo z drugačno etiko, kjer bo okolje višje na vrednostni lestvici. Plitki ekologizem pa temelji na prepričanju, da je potrebno na podlagi moralnih in intelektualnih virov oblikovati močno zeleno etiko. Ta perspektiva išče rešitve v omejevanju onesnaženosti, nadzorovanju rast prebivalstva in zmanjšani rabi ne-obnovljivih virov energije in podpira zahodnjaško liberalno miselnost (Heywood 1998, 270; Ball 2003, 539). Plitki ekologisti oz. humanistični ekologisti (kot se sami poimenujejo) kritizirajo iracionalno in mistično doktrino ter nerealistične rešitve problemov, za katere se zavzemajo globoki ekologisti. Medtem pa globoki ekologisti kritizirali cilj varovanja okolja, kot ga zagovarjajo plitki ekologi – po njihovem mnenju to počnejo samo zaradi vzdrževanja zdravja in blaginje ljudi, ki živijo v razvitem svetu (Heywood 1998, 270). Svetlozelene teorije lahko tako opredelimo kot reformistične, ki iščejo rešitve za ekološko krizo v omejevanju onesnaženosti zraka, vode in prsti, v ohranjanju redkih divjih predelov z vzpostavitvijo »zaščitenih območij«. Ponujajo rešitve, ki temeljijo na tehnoloških inovacijah, pri čemer kapitalistični-potrošniški sistem ostaja nedotaknjen. Temnozelene teorije pa nosijo

⁵³ V pomenu, ki ga opredeljujemo v peti točki naštevaje elementov zelene politične teorije po Ballu v začetku poglavja 3.1.

revolucionarni značaj, ki zahteva spremembe družbenih temeljev preko nove metafizike, epistemologije, naravovarstvene etike.

Znotraj diskurza o okolju se torej razvija nova ideologija, ki tekmuje z starimi ideologijami, kot so liberalizem, socializem in konzervativizem⁵⁴. Ta nova ideologija je nov diskurz političnih bojev in javnih debat. V nadaljevanju natančneje opredelimo karakteristike in razlike med svetlozelenim in temnozelenim ekologizmom.

3.2.1 Svetlozeleni ekologizem⁵⁵

Najbolj priljubljen koncept, ki definira pragmatične ekologiste je zavzemanje za »ekološko racionalnost« preko »**trajnostnega razvoja**« v smeri uravnoteženja materialnega blaginje in okoljskih stroškov. Cilj trajnostnega razvoja je zadovoljiti potrebe sedanjih generacija, brez da bi onemogočili zadovoljevanje potreb bodočih generacij. Strategija trajnostnega razvoja, kot jo razumejo njegovi zagovorniki, po opredelitvi Milisa (Ravlič 2003, 316-7), obsega:

1. Omejitev rasti svetovnega prebivalstva, do mere, ko se še lahko realizirajo potrebe vseh ljudi brez izčrpavanja zemeljskih resursov.
2. Vzpostavitev ekonomskega sistema, ki bo omogočal omejevanje revščine in izkoriščanje okolja ter bo takšna védenja kaznoval.
3. Vzpostavitev visoke stopnje sodelovanja pri trajnostnem razvoju na mednarodni ravni, postavitev vprašanja varovanja okolja na prioriteto mesto znotraj ekonomske politike.
4. »Ekološka revolucija« z omejevanjem potrošnje in povečanjem intenzitete uporabe stvari ter razvojem zelenih tehnologij⁵⁶.
5. Ustanovitev globalne skupnosti, ki spoštuje potrebe po varovanju okolja.
6. Vzdrževanje sistema obnovljivih virov.
7. Promovirati življenjske stile, ki so preprosti glede na porabo sredstev, vendar bogati glede na cilje, kot so zadovoljstvo in izpolnitev na nizki stopni potrošnje.
8. Družba, ki spoštuje in varuje lepoto in raznovrstnost narave in omogoča ljudem, da jo izkusijo.

⁵⁴ To trditev bomo vzeli kot predpostavko katere ne bomo problematizirali, kljub temu, da odpira mnoga vprašanja. Namreč ekologizem kot ideologija uporablja nove pojem in elemente, kljub temu, pa se povezuje tudi z določenimi elementi tradicionalnih (»sivih«) ideologij, kot so nacionalizem, konzervativizem, liberalizem, socializem, fašizem in drugo (Ravlič 2003, 317).

⁵⁵ Prevod *environmentalism*.

⁵⁶ Zelene tehnologije je Fritz Schumacher poimenoval kot »»tehnologije s človeškim obrazom« v svojem prvencu *Small is Beautiful: A Study of Economics as if People Mattered* (1973). Izraz pa pomeni, da se tehnologija uporablja samo z namenom dosežati ekološke in človeške cilje (Heywood 1998, 277-9).

Brown rajši uporablja izraz »trajnostna etika«, ki jo opredeli kot daljnoročne spremembe v ekonomskem mišljenju – prevzemanje odgovornosti za bodoče generacije z globalnim sodelovanjem, zmanjševanjem mednarodne neenakosti in upoštevanje potreb nerazvitih držav in držav v razvoju (Ravlič 2003, 316).

Pragmatični ekologizem se nanaša predvsem na tip politike, ki ga morajo vlade izvajati, da bi omogočile dolgoročno kvalitetno življenje svojim državljanom s čimer se uvršča v antropocentrično ekološko/okoljski etiko. Zagovorniki te ideje so zato mnogo bolj občutljivi na ekološke probleme, ki zadevajo človeško vrsto – onesnaževanje, ki znižuje kvaliteto zraka, ki ga dihamo, vodo, ki jo pijemo in hrano, ki jo jemo ter izčrpavanje energijskih virov, na katerih temelji človeški razvoj. Ta tip ekologizma se zanaša predvsem na strokovno elaboracijo obstoja okoljskih problemov, ki bo ljudi potrebno ozavestila o resnosti stanja okolja, o njihovih dolgoročnih interesih in ki bo podlaga za oblikovanje t.i. ekoloških politik po meri ljudi. Pragmatični ekologisti se zato obračajo k vladi, za katero verjamejo, da lahko reši okoljske probleme (Ravlič 2003, 319).

Benton in Short v *Environmental discourse and practice* (1999, 133) trdita, da **plitka ekologija predstavlja dominanten metadiskurz zahodnjaške kulture**, ki je sledil ideologiji reformističnega toka. Ali velja takšna situacija tudi v filmih o okoljski problematiki, bomo preverili v analitičnem delu naše naloge.

3.2.2 Temnozeleni ekologizem

Fundamentalistični ekologizem vsebuje množstvo različnih idej. V literaturi najbolj izpostavljene so socialna ekologija, globoka ekologija in ekofeminizem, ki jih bomo spoznali v nadaljevanju.

3.2.2.1 Socialna ekologija in eko-socializem

Socialno ekologijo je v 60. letih prejšnjega stoletja revidiral ameriški anarhistični mislec Murray Bookchin in postal njen zaščitni znak⁵⁷. Socialno ekologijo je kot filozofijo v 20. letih prejšnjega stoletja razvil francoski geograf in anarhist Elisee Reclus. Ker vsebuje veliko

⁵⁷ Dejansko so začetniki te misli še starejši. Ruski anarho-komunist Peter Kropotkin je razvil idejo vzajemne pomoči v evoluciji živih bitij ter opisal model idealne anarhistične skupnosti (skupnost občin, ki so politično in ekonomsko decentralizirane in proizvajajo po meri človeka). Ameriški filozof Lewis Mumford vidi glavni problem v razvoju družbe v prevladovanju »mehanizma« nad »organizmom«. Ta proces se je po njegovo začel že v antični Grčiji, trenutno stanje pa bi skoncentrirano lahko opisali kot: tehnološka dominacija, ekonomska racionalnost in kultura obsesivne potrošnje (Ravlič 2003, 320).

elementov anarhizma, pod vplivom Kropotkinovega anarho-komunizma, se jo drži poimenovanje **eko-anarhizem**. Ob bok se ji postavlja **eko-socializem (socialistični ekologizem)** (Heywood 1998, 285-6). Ekosocializem temelji na Maksovi analizi kapitalizma ter na poskusih, da se ekologizem in ekološka politika utemelji na materialistični znanstveni osnovi. Ekosocialisti opredelijo izvor ekološkega problema v kapitalističnemu načinu proizvodnje, v težnji za profitom, ki je glavni dinamo tega sistema in ne v moderni znanosti in industrijski civilizaciji kot taki. Kapitalizem je po tej teoriji dvojno nekonstruktiven – pri eksploataciji delovne sile in pri uničevanju narave, ki sta dve obliki istega temeljnega procesa v katerem se delo in narava pojavljata kot ekonomski resurs. Varovanje okolje mora zato vključevati globoke socialne spremembe, socialno revolucijo in vzpostavitev socializma. Za ta tip ekologizma je »zeleni komponenta« (ekologija) le del »rdeče komponente« (socializma). Večina ekosocialistov je bližje stališču, da je reševanje ekološke krize bolj pomembno od razrednega boja, če je že potrebno postaviti prioritete (Heywood v Ravlič 2003, 319-20).

Socialna ekologija obravnava neravnovesje v naravi, ki ga je ustvaril človek. Glavni razlog za izkoriščanje narave in ustvarjeno neravnovesje vidi socialna ekologija v nadvladi. Koncept dominacije je v različnih oblikah vseskozi prisoten v zgodovini človeka. Po Bookchinu se dominacija človeka nad naravo začne z dominacijo človeka nad človekom. Harmonična družba predpostavlja tudi harmoničen odnos narava – človek. Človek pa kaže svojo premoč nad drugim človekom v institutih nacionalne države, urbanizma, hierarhije in kapitalizma, ki so spodkopale svobodne skupnosti in direktno demokracijo obstoječo v preteklosti (Heywood 1998, 287-8).

Rešitev za takšno stanje pa je anti-hierarhična, ne-centralistična, samo-odločujoča in svobodno razvijajoča družbo ter narava, kar lahko omogoči participacija, diferenciacija, zelene in alternativne tehnologije, direktna demokracija, zeleni proletarijat in zelena omrežja. Glavni cilj teh sprememb pa je komunitarizem oz. libertarni municipalizem⁵⁸, ki predstavlja decentralizacijo oblasti in njeno organiziranje na lokalni ravni. Poledica takšnega sistema oz. materialnih sprememb v strukturi, bi bila po Bookchinu sprememba vrednot. Ta misel ni požela veliko pozornosti, dokler jo kot svojo filozofsko bazo niso vzeli pod okrilje v Evropski stranki zelenih (Dowie v Ravlič 2003, 321).

⁵⁸ Libertarni municipalizem zagovarja participatorno deliberativno demokracijo, ki verjame, da bi vsi ljudje morali imeti možnost in dolžnost sodelovati pri oblikovanju političnih, družbenih, ekonomskih in okoljskih odločitev, ki se nanašajo na celotno skupnost. Libertarni municipalizem skratka poskuša predrugačiti in razširiti demokratično politično sfero kot sfero samoupravljanja skupnosti (Wikipedia 2010c).

3.2.2.2 Globoka ekologija

Globoka ekologija je ideja, ki jo je 1970 prvi predstavil norveški filozof Arne Naessa⁵⁹. Skupaj s socialno ekologijo predstavlja ta struja znotraj ekologične ideologije najbolj vitalno in najbolj vplivno ekologično mišljenje. Globoka ekologija se ukvarja z odvisnostmi med različnimi deli ekosistema in temelji svojo teorijo na ideji, da je raznolikost in bogastvo različnih oblik življenja na zemlji intrinzično⁶⁰ in ga zato človek nima pravice omejevati. Zagovorniki globoke ekologije menijo, da se spremembe v družbi lahko zgodijo le ob spremembi ekonomskih, tehnoloških in ideoloških struktur (Naess v Ravlič 2003, 321).

Merchant (1992, 88) utemeljuje pet principov globoke ekologije:

1. Princip biosferične enakosti postavlja ljudi na enako raven kot ostala živa bitja v »organizmični demokraciji«⁶¹.
2. Zahteva po novi psihologiji in filozofiji popolnega poistovetenja človeka s planetom.
3. Razvoj nove antropologije.
4. Prevzemanje in podpiranje ekocentrične pred homocentrično ali antropocentrično okoljsko etiko.
5. Zagovarjanje nove eko-osediščene znanosti. Nova znanost bi morala biti procesno naravnana in bi za doseg cilja, nenasilnega človeškega sobivanja z naravo morala predlagati uporabo mehke energije in primerne tehnologije.

Globoka ekologija opredeljuje znanost kot ujetnico družbeno izpogajanih odnosov z naravo, ki služijo le interesom posameznikov ali družbe. Znanost torej opravlja delo glede na družbene cilje in ne glede na resnične družbene potrebe. Globoki ekologi pa vidijo rešitev v izenačenju človeka z ostalimi živimi in živimi elementi, kar bi pripeljalo do zasuka zavesti ter spremembe družbenega in posledično političnega in ekonomskega sistema (Merchant 1992, 107-8).

⁵⁹ Naess v svojem članku leta 1973 distancira površinsko od globinske ekologije (Ravlič 2003, 321).

⁶⁰ Raz (1986) opredeli različne vrste vrednosti: 1. **Ultimativna vrednost** pomeni vrednost, ki ne pripeva ničemer drugemu oz. drugače povedano je končni cilj za katerega vsi manjši cilji predstavljajo sredstvo. 2. **Instrumentalna (ekstrinzična) vrednost** pomeni vrednost za doseganje nekega drugega cilja. 3. **Intrinzična vrednost** je vrednost objekta zaradi njega samega. Antropocentrična ekološka/okoljska etika je pripisala intrinzično vrednost neživim bitjem (Barry in Frankland 2002, 169).

⁶¹ Prevod *organismic democracy*.

3.2.2.3 Ekofeminizem

Ekofeminizem⁶² združuje ideje feminizma in ekologizma, dveh najmočnejših družbenih gibanji v drugi polovici dvajsetega stoletja. Zagovorniki te ideje delijo mnenje, da okoljska kriza sovpada z neenakostjo spolov. Bistvo ekofeministične pozicije je, da moramo za natančno razumevanje obeh zatiranj prepoznati povezavo med zatiranjem žensk ter dominacijo nad naravo. Kot rešite vidijo boj za osvoboditev iz kulturnih in ekonomskih spon, ki ohranjajo ženske in naravo v položaju izkoriščanih (Heywood 1992, 288).

Kot pojasni Merchant (1992, 107) prepozna ekofeminizem naravo kot družbeni konstrukt, ki se skozi čas spreminja, človek pa je tisti, ki ima moč, da konstruira naravo kot svoboden, avtonomen subjekt in ne kot objekt, ki mu dominira človek. Naravo prepozna kot enakovredno partnerko človeku, kot je moškemu enakovredna ženska.

Ekofeminizem ponuja različne načine reševanja obstoječe situacije, razlikujejo pa se od vrste ekofeminizma. *Liberalni ekofeminizem* se tako zavzame za kvalitetnejšo znanost, boljše ohranjanje virov in boljše zakonodajo za reševanje problemov neobnovljivih virov energije. Nadalje se zavzema za enake možnosti med moškimi in ženskami na področju izobraževanja, še posebej v znanosti, pravu, upravljanju in drugo, kar bi naj omogočilo izboljšanje upravljanje z okoljem, ohranjanja naravnih virov in kvalitete življenja. *Socialni ekofeminizem* gradi svojo alternativo iz socialne ekologije in njenega osnovnega načela, da izhaja dominacija nad naravo iz dominacije človeka nad človekom. Različni ekofeminizmi se strinjajo v izhodišču, da je dominacija ali celo več, represija, nad ženskami in naravo vir obstoječega stanja in hkrati točka, kjer bi bilo potrebno začeti spreminjati vrednote in odnose (Barry in Frankland 2002, 144-6).

V naši analizi filmov o okoljski problematiki, ki jo vpeljemo v nadaljevanju, bomo s KAD analizirali načine, na katere se je problem ekološke krize konstruiral v okviru antagonističnega razmerja med ekocentričnim in antropocentričnim diskurzom ter kako se je okoljska problematika konstruirala kot dominantna diskurzivna artikulacija.

⁶² Imenovan tudi tretji val feminizma. Termin ekofeminizem, pa je prvič uporabila francoska feministična pisateljica Françoise d'Eaubonne (1974) (Wikipedia 2010č).

4 KRITIČNA ANALIZA DISKURZA V DOKUMENTARNIH FILMIH O OKOLJSKI PROBLEMATIKI

"Ceci n'est pas une pipe"⁶³

Slika R. Magritte

Sedaj, ko imamo diskurzivno raven naše analize opredeljeno, se lahko posvetimo nadaljnjim korakom KAD v filmih o okolju, ki jih obravnavamo kot besedilo.

V naslednjem poglavju bomo predstavili izbrano materialno osnovo analize t.i. arhiv po Foucaultu in diskurzivni dogodek po Faircloughu. Kot materialno osnovo smo izbrali dva dokumentarna filma, in sicer *Our Vanishing Wilderness: The Chain of Life (1970)* in *An Inconvenient Truth (2006)*.

4.1 Analiza izbranih dokumentarnih filmov o okoljski problematiki

Pri izbiri filmov smo sledili sledečim kriterijem:

1. Dokumentarni film(ni opombe) je filmski žanr, ki izhaja iz realnosti v smislu prikazovanja stvarnih ljudi in dejanskih zgodb in je zato z enostavnim slednjem napotkov KAD (brez uvajanj drugih konceptov) možno priti do zaključkov. Poleg tega, dokumentarni film vsebuje vednost o določeni tematiki v družbi v nekem času in prostoru.
2. Reprezentacija okoljske problematike, pod kar štejemo širok spekter tematik.
3. Gledanost in izstopanje v medijskem prostoru, ki vpliva na moč v filmu zastopanega okoljskega diskurza.
4. Zgodovinski obdobji, v katerem so dokumentarni filmi nastali: 60. oz. 70. leta 20. stoletja, ko se je sodobni ekologizem začel razvijati, torej čas, ko je tematika problematike okolja začela vstopati v polje diskurza ter sedanj čas, ko je okoljska tematika že kulturno nominalizirana.

⁶³ Prevod *To ni pipa*. Avtor slike »To ni pipa« je želel s tem sporočiti, kar je sam tudi mnogokrat ubesedil, da slika pipe ni pipa, je le podoba pipe. Ali kot je to povedal Margritte: »*Jo lahko napolnite s tobakom? Ne, je le risba, ni res?*« Dokumentarni filmi, ki jih bomo analizirali, niso okoljski problemi, so le podobe okoljskih problemov.

5. Količinsko smo se omejili na 2 dokumentarna filma – en film na vsako obravnavano obdobje zaradi omejitev diplomske naloge.
6. Geografsko smo se omejili na ameriško filmsko produkcijo in tako nalogo še dodatno zamejili ter olajšali in objektivizirali proces analize.

4.1.1 Dokumentirani film *Our Vanishing Wilderness: The Chain of Life*

Dokumentarna serija *Our Vanishing Wilderness* sestoji iz več različnih dokumentarnih filmov², ki jih je skupina filmskih ustvarjalcev posnela leta 1969 v Ameriki, o perečih okoljskih vprašanjih, ki zadevajo divje živali. Osemurni filmski material je bil najprej podlaga za istoimensko knjigo, avtorjev Shelly Grossman in Mary Louise Grossman, ki predstavlja neke vrste hibrid med okoljskim poročilom, zgodovinskim opisom narave in foto galerijo. Dokumentarni filmi pa so bili prvič predvajani na ameriški javni televiziji³ leta 1970, kot prva okoljska dokumentarna serija kadarkoli prikazana. *Our Vanishing Wilderness* predstavlja prelomnico v razvoju okoljske tematike v tovrstnem množičnem mediju. Do ponovnega predvajanja dokumentarnega filma z okoljsko problematiko je minilo še nekaj desetletij (Thirteen New York Public Media 2010).

Za našo analizo smo iz serije osmih dokumentarnih filmov izbrali *The Chain of Life*, kot zadnjega iz serije. *The Chain of Life* predstavlja pregled okoljskih vprašanj, ki so izpostavljena v ostalih sedmih dokumentarnih filmih. Dva ključna in ločena okoljska problema, ki sta izpostavljena v dokumentarnem filmu je človeško ogrožanje biotske raznovrstnosti z urbanizacijo in industrializacijo ter zadovoljevanje človekovih potreb po hrani z uporabo pesticidov.

4.1.1.1 Del narave je tudi človek.

Dokumentarni film *Our Vanishing Wilderness: The Chain of Life* se začne z izjavo, da je življenjska veriga preprosta in zelo ranljiva. Pod idejo »življenjska veriga« je mišljena biosfera kot svetovni ekološki sistem, ki vključuje vsa živa bitja na zemlji in njihova razmerja, vključno z njihovo povezavo z elementi litosfere, hidrosfere in ozračja (Tarman 2000, 90). Prebivalcem velikih ameriških mest je težko razumeti, da ekosistem, kot je divje mokrišče⁶⁴, ki je distanciran od njihovih oči in življenj, dejansko vpliva na njihovo preživetje.

⁶⁴ Mokrišče je področje, ki je redno zadostno preplavljeno s površinsko ali podzemsko vodo, da lahko omogoča razširjenost rastlinskega in vodnega življenja, ki za rast in razmnoževanje potrebuje mokro ali občasno mokro prst (Wikipedija 2010c).

Neznani pripovedovalec v dokumentarnem filmu, ki se skozi film »skriva« za podobami živali iz narave, nas opozori, da bo v primeru zloma močvirskega ekološkega ravnovesja, pod vprašaj postavljeno tudi preživetje človeka. Na primeru floridskih mokrišč, ki ga poimenuje kot »kozmpolitanski svet kjer se najde hrana, prenočišče in skrivališče za marsikaj in kjer je ključna za preživetje hrana,« nam prikaže funkcioniranje dela t.i. življenjske verige. Riba jè plankton, štoklja poskuša ujeti ribo, ki jo na koncu poje rakun, na drugi strani močvirja pa postane mladič štoklje plen kače, ki postane plen sove. Plenilec se v trenutku spremeni v plen. V naravi obstaja ekološko ravnovesje, katerega del sta življenje in smrt. Človek je odvisen od tega ravnovesja, saj je del njega. Kot prebivalec obalnih držav, kjer se mokrišča večinoma nahajajo, se preživlja od ribolova. Mokrišča, ki so stična točka slanih in sladkih voda, so namreč za več kot 60 % morskih živih bitij v Atlantskem oceanu življenjskega pomena iz različnih razlogov. Posledično tudi za človeško vrsto kot del biosfere.

4.1.1.2 Neravnovesje v naravi je ustvaril človek s svojimi posegi.

Dokumentarni film nas seznani z zastrašujočimi posledicami človekovega poseganja v ekosistem mokrišč. Mokrišča se nahajajo na komercialno zelo privlačnih lokacijah ob morju. Človekovo preseljevanje in urbanizacija tega področja pomeni zasutje mokrišč in/ali naraščanje števila odpadkov v njihovi bližini, ki onesnažujejo tla in vodo. »V zadnjih desetletjih je bilo izničenih več kot deset tisoč hektarjev mokrišč: v Massachusettsu približno 20 % prvotnih mokrišč, v Connecticutu okoli 50 %, v državi New York približno 30 %.«

Narava je močna, pove anonimni pripovedovalec, vendar ne more več obvladati »onesnaževalcev, neobčutljivih razvijalcev⁶⁵ in neučinkovitih konzervacijskih zakonov.« Ogrožene in tik pred izumrtjem so mnoge živalske vrste, tako tiste, ki živijo na mokriščih, kakor tudi tiste ki živijo v okolici le-teh. Posledično pa izginotje mnogih divjih vrst pomeni tudi grožnjo za človeka in njegovo zalogo hrane. Raziskava narejena med 1956 in 1966 na Floridi je pokazala, da je neekološko ravnanje z mokrišči povzročilo za 50 milijonov kilogramov manjši ulov rib na vzhodni ameriški obali.

Po drugi strani je postalo poljedelstvo velika poslovna priložnost za kemično industrijo. Zaradi naraščanja prebivalstva in večjih potreb po hrani, so se proizvajalci hrane usmerili v gojenje monokultur. Posledično se je začelo epidemično množenje škodljivih insektov, ki uničujejo pridelek. Uničevalni insekti se zaradi nenaravnega gojenja prehrabnih izdelkov

⁶⁵ Prevod *developers*.

razmnožujejo hitreje in njihovi plenilci jih niso sposobni količinsko uravnati. Življenjski cikel in njegovo ravnovesje je ogroženo. Uporaba pesticidov, za uničevanje škodljivcev, vpliva tudi na zdravje, saj je pomaranča morda na pogled lepša, vendar mnogo bolj strupena. Poleg tega postajajo škodljivci na pesticide odporni in tako le-ti izgubljajo svojo prvotno vlogo.

4.1.1.3 Glavni razlog za izkoriščanje narave je v nadvladi in dobičku.

Znanstvenik iz Univerze na Floridi nam v dokumentarnem filmu zaupa svoje mnenje, zakaj človek ne more sobivati z naravo: »Mnogi ljudje, ki uporabljajo pesticide, ignorirajo obstoj možnosti za doseg istega cilja, t.j. znebiti se škodljivih insektov, z utilizacijo ekologije. Posledično bi to za njih pomenilo manjšo porabo kemikalij. (...) Če pa iskreno govorimo o človeku in ekologiji se moramo zavedati, da človeka ne zanima ekologija »per se«. Človeka zanima le ravnovesje moči oz. naša, človeška moč nad naravo.« Večina ljudi ne bo izkoristila priložnosti, ki jo ponujajo neškodljivi insekti, ampak rajši uporabila čas in denar, da jih uničijo.

Poleg tega raziskovalec in razvijalec bioloških pesticidov kot krivca za uničevanje okolja označi naftni in kemični lobij, ki ščiti 4 milijarde dolarjev vsakoletnega dobička s proizvodnjo in prodajo s kemičnih pesticidov. Oglaševalske agencije ter prodajalci, so kupce prepričali, da plačujejo več za zdravju oporečne izdelke, kljub temu, da so biološko kontrolirani izdelki 4 krat cenejši in zdravju neškodljivi, vendar očesu neprivlačni.

4.1.1.4 Rešitev okoljske krize je v človekovi odločitvi za sobivanje z naravo.

Dokumentarni film ponudi dve rešitvi za izhod iz naravno nevzdržne situacije. Nosilci prve so biološki pesticidi. Ti omogočajo, da se naravni svet lahko samovzdržuje z upoštevanjem kroga »plen-plenilec«. »*Insekti so lahko kmetov najboljši prijatelj in najboljša zavarovalna polica, vendar le, če bodo ti vedeli kako sobivati z naravo,*« pove raziskovalec in razvijalec bioloških pesticidov na Univerzi v Kaliforniji.

Anonimni pripovedovalec v dokumentarnem filmu *Our Vanishing Wilderness: The Chain of Life* zaključí s preložitvijo odgovornosti na posameznika: »Izbira je tvoja. Če ti lepo sadje toliko pomeni, se boš za to tudi odločil. Vendar se moraš zavedati: resničen prihranek za vas, vašo družino in vsako živo bitje, ki je ogroženo zaradi uporabe pesticidov, se skriva v biološko pridelani hrani.«

4.1.2 Dokumentirani film *An Inconvenient Truth*⁶⁶

Dokumentarni film *An Inconvenient Truth*, ki je tako kot *Our Vanished Wilderness* skoraj istočasno izšel kot istoimenska knjiga, izpostavlja globalne podnebne spremembe kot osrednjo okoljsko problematiko. Al Gore, bivši ameriški podpredsednik, ki je na to tematiko v zadnjih dvajsetih letih imel že več kot tisoč predstavitev, skozi dokumentarni film razkriva naravne katastrofe in klimatske spremembe z vizualno in podatkovno prezentacijo, ki vključuje več kot 900 strokovnih študij na to temo.

4.1.2.1 Podnebne spremembe so znanstveno dokazan pojav, ki ga povzroča človek.

Gore primerja prve fotografije Zemlje posnete iz vesolja (t.i. *Earthrise*) z nedavnimi vesoljskimi posnetki Zemlje. Razlika med tem, kako je planet izgledal nekoč, in tem, kako izgleda danes je dramatična. Gledalec dobi občutek, kot da gre za dva različna planeta. Nadalje nam Gore pokaže serijo fotografij svetovnih ledenikov - od andskih do dolomitskih in patagonskih, ki izginjajo. »Bi radi videli sneg na Kilimandžaru, saj veste, tisti sneg, tisto "neverjetno belino v soncu", ki je Ernesta Hemingwaya tako navdušila in navdihnila, da je leta 1936 napisal *Sneg na Kilimandžaru*, eno izmed svojih najbolj klasičnih novel. Ko so jo leta 1952 ekranizirali, so jo lahko še vedno posneli na avtentični lokaciji - Kilimandžaro je imel namreč še vedno tisto razkošno belo kapo, ki ga je odpeljala med afriške legende. Jasno, če bi to novelo ekranizirali danes, bi morali filmarji belo kapo umetno dodati – digitalno. Na Kilimandžaru snega skoraj ni več.« Tudi malarija, ki je nekoč veljala za tropsko bolezen, se je raztegnila na višje nadmorske višine, v precej hladnejše klimatske pasove, recimo v Ande.

Razlog za vse takšne globalne spremembe, (izginjanje ledenikov, odmiranje snega na Kilimandžaru in selitev malarije v Ande), ki jih je Gore zaznal že v 70. letih prejšnjega stoletja, je isti: globalno segrevanje, efekt tople grede, divje emisije ogljikovega dioksida. Gore označi idejo o naključni ciklični naravi teh pojavov za mit in spomni na škandal, ko so v času Busheve administracije v Svetu za kvaliteto okolja sistematično poneverjali in prirejali podatke, z namenom razvrednotenja dejstev o globalnem segrevanju in podnebnih spremembah. Busheva administracija je to počela, da bi zaščitila ameriške korporacije in naftne gigante, ki so lahko še naprej neomejeno, brez nepotrebnih stroškov, onesnaževale okolje, trdi Gore. Prikrivanje dejstev označi kot staro prakso, saj je Pentagon v času hladne

⁶⁶ Dokumentirani film je dobil Oscarja za najboljši dokumentarni film leta 2007.

vojne odkril, da se arktični večni led tanjša, a je to tedaj prikril in podatke o izginjanju Severnega tečaja označil s »strogo zaupno«.

Gore razišče več kot 900 strokovnih študij o globalnem segrevanju in ne najde znanstvenika, ki bi oporekal, da je globalno segrevanje dejstvo. Med znanstveniki obstaja konsenz o globalnem segrevanju. Med mediji, ki so poročajo o globalnem segrevanju, pa jih več kot polovica globalno segrevanje prikazuje le kot teorijo, mnenje ali špekulacijo. V raziskavi Gore dokazuje, da konzervativni, pro-republikanski in pro-bushevski mediji, globalno segrevanje pogosteje prikazujejo le kot teorijo oz. špekulacijo, kar začinijo z mnenji »neodvisnih strokovnjakov«. Gore zaključí, da je medijski diskurz o globalnem segrevanju desničarski, saj le-ti posedujejo medije in korporacije, ki zarotniško prikrivajo, da je globalno segrevanje dejstvo. Posledično se podpis Kjotskega protokola ne zdi pomemben, kaj šele nujen.

4.1.2.2 Posledice podnebnih sprememb vplivajo na kvaliteto človeškega življenja.

Kot metaforo »ekološke slepote« Gore uporabi podobe pustošenja hurikana Katrine in statistiko, da se je število hurikanov najvišje stopnje v zadnjih tridesetih letih podvojilo. Sledi opozorilo, da dokler se v Ameriki ne bodo ekološko ozavestili, dokler bodo živeli v zanikanju globalnega segrevanja in vzrokov zanj, dokler ne bo prenehala ogrožati globalne klime, dokler se potemtakem ne bodo soočili z »neprijetno resnico«, jih bodo terorizirali hurikani. Gore nam pokaže tudi, kaj se bo zgodilo, če se bo led na Severnem tečaju še naprej talil, če se bo začel Atlantik še bolj ohlajati in če bo zalivski tok še naprej odmiral. Morska gladina se bo dvignila, kar bo povzročilo izjemno ohladitev Evrope in po drugi strani izjemen dvig temperatur na zemeljskih polih. Gore ponovno postreže s statistiko - 10 najbolj vročih let v zgodovini se je zabeležilo v zadnjih štirinajstih letih. Vzroki za takšen trend pa je, da Severni tečaj vedno slabše opravlja funkcij zrcala, ki sončne žarke odbija nazaj v vesolje. Gore nas seznaní s signali, da se bliža huda globalna podnebna katastrofa: lomljenje leda na Grenlandija, morsko poplavljanje zahodne Antarktike, odmiranje koralnih grebenov, krčenje jezer in rek, izginjanje živalskih vrst, povečano število ekstremnih vremenskih pojavov, epidemije novih bolezni.

4.1.2.3 Potreba po takojšnjem ukrepanju proti podnebnim spremembam obstaja zaradi ohranjanja kvalitete človeškega življenja in profita.

Ena od idej, ki jo predstavi *An Inconvenient Truth* je potreba po varovanju polarne kape in zalivskega toka. Samozaščitni protokoli, kot je Kjotski, bi morali postati moralni imperativ tudi za Ameriko, ki ima nižje ekološke standarde kot Kitajska. Drugačen trend bo negativno vplival na kvaliteto človekovega življenja.

Gore podnebnim skeptikom pokaže, da si prav s tem, ko ignorirajo globalno segrevanje in njegove vzroke, profite v resnici zmanjšujejo. Za primer vzame ameriško avtomobilsko industrijo, za katero velja, da proizvaja ekološko sporna vozila, ki veljajo za velike onesnaževalce okolja. Posledično, ameriške korporacije v drugih, ekološko ozaveščenih deželah, podpisnicah Kjotskega protokola, svojih avtomobilov ne morejo prodati in s tem znižujejo svoje prihodke. Gore prikaže, da ameriške korporacije živijo v paralelnem svetu, kjer so globalno segrevanje in vzroki zanj le mit, teorija in antiglobalistična špekulacija. Dokler se torej ameriške korporacije ne bodo ekološko ozavestile, bodo izgubljale dobre poslovne priložnosti, kar ekologija, po Goru, predstavlja.

4.1.2.4 Rešite je v privzemanju življenjskih stilov, ki upoštevajo vzdržno porabo.

Gore v dokumentarnem filmu pripoveduje vzporedno zgodbo o svoji preobrazbi. Od kandidata za predsednika države leta 2000 in podpredsednika v Clintonovem obdobju do zagrizenega okoljevarstvenega aktivista, ki v sebi skriva otroka narave. Al Gore nam skozi dokumentarni film želi sporočiti: »Če sem jaz spremenil način življenja in začel vplivati na podnebne spremembe, lahko tudi vi. Ukrepati moramo skupaj, vendar začetni mora vsak pri sebi.« Zaključek dokumentarnega filma pospremijo nasveti kje in kako naj posameznik spremeni svoj življenjski stil z vsakodnevnimi odločitvami.

4.2 Oris okoljskega diskurza v dokumentarnih filmih *Our Vanishing*

Wilderness: The Chain of Life in An Inconvenient Truth

V tem poglavju bomo na podlagi predstavljenega arhiva izbranih dokumentarnih filmov poskušali opredeliti kakšno mesto v diskurzivnem polju zaseda okoljska problematika in

poimenovati konkretne elemente okoljskega diskurza, ki se pojavljajo v *Our Vanishing Wilderness: The Chain of Life in An Inconvenient Truth*.

4.2.1 Antropogeni izvor okoljske krize

Oba dokumentarna filma, kljub temu, da sta bila ustvarjena v zelo različnih zgodovinskih obdobjih, izjavljata, da je človek glavni krivec za »porušenje naravnega ravnovesja«, kakor to poimenuje *Our Vanishing Wilderness: The Chain of Life* oz. »podnebne spremembe« v *An Inconvenient Truth*. *Our Vanishing Wilderness: The Chain of Life* ne poudarja znanstvenih dokazov, ki potrjujejo ali zavračajo obstoj naravnega neravnovesja, temveč to jemljejo kot dejstvo. Človek z urbanizacijo, industrializacijo in bojem za premoč v naravi, degradira okolje, katerega del je. Znanstveni pogledi se v dokumentarnem filmu vključijo šele pri iskanju rešitve za okoljske probleme. *An Inconvenient Truth* po drugi strani svojo zgodbo temelji, tako vsebinsko, kot estetsko, na strokovni elaboraciji obstoja okoljskih problemov povzročenih zaradi človekovega vedenja. Okoljski diskurz dokumentarnega filma *An Inconvenient Truth* zavzema boj med znanstvenimi dokazi »podnebnih zagovornikov« in »podnebnih skeptikov«.

Sklepamo, da je razlika med dokumentarnima filmoma, v elementu okoljskega diskurza, pogojena z nastankom le-teh znotraj različnih zgodovinskih realnosti, oddaljenih 40 let. Konec 60. let prejšnjega stoletja se je moderna politična ekologija šele vzpostavila in nosilci alternativnih diskurzov v izjavah o okoljskih problemih in njihovih vzrokih v njej še niso prepoznali grožnje s katero bi se bilo potrebno spopasti. Medtem pa je realnost v današnjih časih drugačna. Okoljska problematika se je globalno družbeno nominalizirala, vstopila je v diskurzivno polje in tako predstavlja grožnjo v diskurzivnem polju še vedno obstoječemu egocentričnemu okoljskemu diskurzu. Starejši dokumentarni film se je takrat spopadal z izzivom kako vstopiti v diskurzivno polje, novejši dokumentarni film pa že predstavlja polje obračuna različnih okoljskih diskurzov.

4.2.2 Vpliv okoljske krize na človekovo življenje in obstoj ostalih živih bitij

Our Vanishing Wilderness: The Chain of Life v prvem delu dokumentarnega filma, kot glavno posledico degradacije okolja, prepozna krizo biosfere, v smislu motnje prehranjevalne verige ter izumiranja živali. V drugem delu se osredotoči predvsem na zmotno človeško razumevanje soobstoja z drugimi živimi bitji, ki jih pobijamo, posredno ali neposredno. »Only dead bug is

a good bug!»⁶⁷ jasno in cinično ilustrira človekov odnos do ostalih živih bitij na primeru žuželk eden od »zelenih« raziskovalcev Univerze na Floridi. *Our Vanishing Wilderness: The Chain of Life* lahko uvrstimo v biocentristično ekološko/okoljsko etiko, saj s svojimi izjavami zagovarja idejo, da imajo vsa bitja vrednost in funkcijo znotraj življenjske prehranjevalne verige, v kateri človek ne sme zavzeti nadrejene pozicije, saj to ogroža naravno ravnovesje. Dokumentarni film nam predstavlja pomembnost ohranjanja biodiverzitete, pravic živali in zaščite okolja, ne samo preko izjav, ampak s slikami, ki spremljajo izjave. Posnetki živali v njihovem naravnem okolju so rdeča nit filma. Sporočilo, ki ga želi avtor posredovati gledalcu je, da v naravi vse poteka po svojevrstnih zakonih, ki se jih človek ne drži. Človek je metaforično prikazan kot kombajn in obsežno monokulturno polje. Pojavi se le na koncu filma kot tisti, ki mora rešiti nastalo okoljsko krizo, ki jo je povzročil.

An Inconvenient Truth se posveti okoljski krizi, konkretno podnebnim spremembam, predvsem kot grožnji za človeka. Ostala živa bitja in grožnjo njihovem obstoju postavi v drugi plan. Primer polarnega medveda je edini, kjer izpostavi grožnjo podnebnih sprememb za živali. To izjavo lahko interpretiramo, kot da so tudi ostala živa bitja moralno veljavna. S poudarjanjem katastrofičnih posledic uničenja urbanih človeških bivališč in življenj, zaradi drastičnih sprememb v okolju, kot je taljenje ledenikov in dvig temperature, lahko zgornjo izjavo dopolnimo s sporočilom, da pa le človeška bitja posedujejo ultimativno vrednost in da morajo vse ostale vrednosti služiti dobrobiti človeškega bitja. *An Inconvenient Truth* lahko torej uvrstimo v antropocentrično ekološko/okoljsko etiko, saj predstavlja idejo, da dobrota in slabost vseh dejanj izhaja iz njihovega prispevka človeškemu življenju in njegovi kvaliteti.

4.2.3 Rešitev okoljske krize: reformistična ali revolucionarna? Država ali posameznik?

Dokumentarna filma se pri opredelitvi rešitev za blaženje ali preprečevanje okoljske krize zelo razlikujeta. Razlike v rešitvah izhajajo iz že predstavljenega razlikovanja med ekološko/okoljsko etiko v filmih.

Our Vanishing Wilderness: The Chain of Life ponuja radikalno idejo, ki temelji na predpostavki, da je namen človekovega življenja ohranjati naravo in ne obratno. Zavzame se za spremembo vrednot v družbi, kjer je okolje višje na vrednostni lestvici in s tem da kritizira človekovo željo po nadvladi narave in predlaga sožitje z njo. To bi dosegli le če, bi se usmerili v t.i. eko-osrediščeno znanost, katere cilj je nenasilno sobivanje človeka z naravo.

⁶⁷ Prevod *Edino mrtva žuželka je dobra/sprejemljiva žuželka.*

Dokumentarni film na primeru pesticidov predstavi trenutno⁶⁸ znanost, ki služi le interesom posameznikov in gospodarskih družb, ostala živa in neživa bitja pa izključuje. Znanost je predstavljena kot ujetnica družbeno izpogajanih odnosov z naravo, ki opravlja delo glede na družbene cilje (dobiček podjetij s pesticidi in kemikalijami) in ne glede na resnične družbene potrebe (zdrava in zadostna prehrana). *Our Vanishing Wilderness: The Chain of Life* lahko opredelimo kot film, ki vsebuje socialni in globoki ekološki diskurz, kljub temu, da ne vsebuje vseh predpostavk, ki jih ta dva temnozeleni ekološka diskurza izpostavljata.

An Inconvenient Truth po drugi strani išče rešitve za ekološko krizo z znižanji emisij, ki jih povzročajo različni onesnaževalci – od prometa do industrije. Rešitve, ki jih predstavlja ta dokumentarni film se v vseh točkah popolnoma ujema z Milsovo opredelitvijo strategije trajnostnega razvoja, ki smo jo predstavili v poglavju 3.2.1, o svetlozelenemu ekologizmu.

An Inconvenient Truth dosledno izvaja svetlozeleni okoljski diskurz, tudi v točki, ko kot centralnega akterja rešitve okoljske krize vidi vlado. Medtem, ko *Our Vanishing Wilderness: The Chain of Life* postavi odgovornost v roke vsakega posameznika z nagovorom na koncu filma: »Kupi okoljsko oporečne pomaranče, vendar se zavedaj tudi, kakšne so posledice zate, za tvojo družino in za vsa živa bitja!«

⁶⁸ Leta 1969.

5 SKLEP

I don't feel that it is necessary to know exactly what I am. The main interest in life and work is to become someone else that you were not in the beginning. If you knew when you began a book what you would say at the end, do you think that you would have the courage to write it? (...) Man is a thinking being.

M. Foucault

V medijskih praksah današnjega časa dominira podoba, zato je odgovorno, da družbene vede preizprašujejo njen politični vpliv na družbo. Glede na to, da se je podoba okoljske problematike zasedrala v komercialno najbolj uspešnih filmih v zadnjih dvajsetih letih, smo sprejeli izziv in se lotili študije do sedaj redko obravnavanega primera – okoljskega diskurza v dokumentarnih filmih.

Televizija in film posedujeta moč vplivanja na okoljsko ozaveščenost milijonov ljudi. Z našo nalogo smo stopili korak dlje ter si zastavili vprašanje: Je film odprti prostor hegemonkega boja okoljskih diskurzov? Lahko filmi ozaveščajo javnost o alternativnih pogledih na okoljsko krizo in njeno reševanje? V naši diplomski nalogi smo poskušali kritično ovrednotiti vlogo dokumentarnega filma pri produkciji in reprodukciji hegemonkega okoljskega diskurza in predstavitvi odnosa med človekom in naravo.

Na podlagi Faircloughtove kritične analize diskurza, ki je utemeljena na Foucaultovi teoriji diskurza, lahko ovrednotimo na začetku postavljene teze, zavedajoč se pomanjkljivosti, ki jih vsebuje naša analiza.

V naši nalogi smo potrdili tezo, da obstaja več sistemov pomenov oz. okoljskih diskurzov. Dokumentarni film *An Inconvenient Truth* svojo zgodbo podaja znotraj egocentričnega in antropocentričnega okoljskega diskurza. *Our Vanishing Wilderness: The Chain of Life* je štiri desetletja pred izjemnim uspehom *An Inconvenient Truth*, na ameriški javni televiziji, predstavil biocentričen, temnozeleni okoljski diskurz, s tedaj revolucionarnimi pogledi o odnosu človek-narava in rešitvami za okoljsko krizo. Okoljska problematika govori na različne načine. To smo prikazali s primerjavo dveh dokumentiranih filmov iz različnih zgodovinskih obdobj. Pomen okoljske problematike prevzema fluidno pozicijo, bje se boj za interpretacijo, kar je vidno pri primerjavi obeh obravnavanih dokumentiranih filmov.

Začetna hipoteza, da je hegemonski okoljski diskurz v dokumentarnih filmih antropocentričen, je le delno resnična. Kljub pričakovanju, da bo v obeh analiziranih filmih prevladoval antropocentrični diskurz, lahko to trditev potrdim le za *An Inconvenient Truth*. Dominanten diskurz, ki smo ga prepoznali v filmu *Our Vanishing Wilderness: The Chain of Life*, je namreč biocentričen.

An Inconvenient Truth ne odpira prostora za odvijanje bojev med različnimi diskurzi, temveč je prešit z dominantnim antropocentričnim okoljskim diskurzom, kot trenutno situacijo opredelita Benton in Short (poglavje 3.2.1). Dokumentirani film *Our Vanishing Wilderness: The Chain of Life* pa presenetljivo predstavi svežo alternativo obstoječemu hegemonskemu diskurzu. Prevladujoče konservativno pojmovanje okoljske problematike v polju diskurzivnega boja dobi novega tekmeča.

V skladu s povedanim zaključimo, da gibljive slike delujejo na družbeno specifičen način preko katerega se prenašajo pomeni in hkrati delujejo kot znaki, ki predstavljajo ideje ali občutke tako, da jih preberejo ali interpretirajo tudi drugi. Slike v okviru vizualne kulture gradijo sistem reprezentacij, ki se uporablja v procesu družbene komunikacije. Znotraj specifičnih kulturnih okvirjev, v katerih pomeni nenehno nastajajo, se verificirajo ali pa kritizirajo in ovržejo. Ni samo ene podobe sveta, ampak jih je več in to nosi emancipatorni potencial, ki ga lahko izkoristimo.

6 LITERATURA

An Inconvenient Truth. Dir. Davis Guggenheim. Prod. Laurie David, Lawrence Bender, Scott Z. Burns. 100 min. Paramount Home Video, 2006.

Ball, Terence in Paul Richard Bellamy, ur. 2003. *Cambridge history of twentieth-century political thought*. London, New York: Cambridge University Press.

Barthes, Ronald. 1978. *Image, music, text*. New York: Hill and Wang.

Barry, John in Gene E. Frankland, ur. 2002. *International encyclopedia of environmental politics*. London, New York: Routledge.

Benton, Lisa M. in John Rennie Short. 1999. *Environmental discourse and practice*. Oxford, Malden (Mass.): Blackwell.

Biro, Andrew. 2005. *Denaturalizing ecological politics: alienation from nature from Rousseau to the Frankfurt School and beyond*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.

Cook, Pam in Mieke Bernink, ur.. 2005. *The cinema book: 2nd edition*. London: BFI.

Čuček, Tanja. 2005. *Diskurz o izbrisanih v slovenskem parlamentu: analiza parlamentarnih razprav*. Magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Dostopno prek: http://dk.Fd.v.uni-lj.si/delamag/mag_Cucek-Tina.PDF (13. avgust 2010).

Debeljak, Aleš, Peter Stankovič, Gregor Tomc in Mitja Velikonja, ur. 2002. *Cooltura: uvod v kulturne študije*. Ljubljana: Scripta.

Dolar, Mladen. 1991. Spremna beseda. V *Vednost, oblast, subjekt*, Michel Foucault, VII-XXXIV. Ljubljana: KRT.

--- 2001. Sklepna beseda. V *Arheologija vednosti*, Michel Foucault, 233-247. Ljubljana: Studia humanitatis.

Dorđević, Jovan, ur. 1975. *Politička enciklopedija*. Beograd: Savremena administracija.

Eder, Klaus. 1996. The institutionalisation of environmentalism: ecological discourse and the second transformation of the public sphere. V *Risky, Environment & Modernity: Towards a New Ecology*, ur. Scott Lash, Bronislaw Szerszynski in Brian Wynne, 210-223. London: Sage.

Fairclough, Norman. 1995. *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London, New York: Longman.

Foucault, Michel. 2001. *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Gillespie, Marie in Jason Toynbee ur. 2006. *Analysing Media Texts*. Maidenhead (England), New York: Open University Press.

Green. Steven. 2001. *How can some of Foucault's ideas and perspectives be usefully applied to the study of the mass media in society?* Dostopno prek: <http://www.theory.org.uk/f-essay1.htm> (25. junij 2010).

Hall, Stuart. 2003. The work of representation. V *Representation: Cultural Representation and Signifying Practice*, ur. Stuart Hall, 13-74. London: Sage.

Hannigan, A. John. 2002. *Environmental Sociology: A social constructionist perspective*. London, New York: Routledge.

Hardt, Hanno. 2002. Vizualna kultura v kulturnih študijah. V *Cooltura: uvod v kulturne študije*, ur. Aleš Debeljak, Peter Stankovič, Gregor Tomc in Mitja Velikonja, 315-327. Ljubljana: Scripta.

Heywood, Andrew. 1998. *Political ideologies: an introduction*. Houndmills, London: Macmillan.

Hrženjak, Majda. 2002. *Simbolno: izbrana poglavja iz francoskega strukturalizma*. Ljubljana: Scripta.

Jäger, Siegfried. 2001. Discourse and knowledge: theoretical and methodological aspects of critical discourse and dispositive analysis. V *Methods of critical discourse analysis*, ur. Ruth Wodak in Michael Meyer, 32-62. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.

Jørgensen, Marianne in Louise J. Phillips. 2002. *Discourse analysis as theory and method*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.

Kirn, Andrej. 1992. *Ekološka (okoljska) etika*. Maribor: Aram.

--- 2004. *Narava – družba – ekološka zavest*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kos, Janko. 1977. *Temelji filozofije*. Ljubljana: DZS.

Kuhar, Roman. 2003. *Medijska podoba homoseksualnosti: Analiza slovenskih tiskanih medijev od 1970 do 2000*. Dostopno prek: <http://mediawatch.mirovni-institut.si/edicija/seznam/14/mediawatch14.pdf> (17. avgust 2010).

Lukšič, Igor in Andrej Kurnik. 2000. *Hegemonija in oblast*. Ljubljana: Sophia.

Macdonell, Diane. 1986. *Theories of discourse: An Introduction*. New York: B. Blackwell, Oxford.

Merchant, Carolyn. 1992. *Radical ecology: the search for a liveable world*. New York, London: Routledge.

Our Vanishing Wilderness: The Chain of Life. Dir. Shelley Grossman. Prod. by Shelley Grossman. 29 min. NET, 1970.

Ravlič, Slaven. 2003. *Suvremene političke ideologije*. Zagreb: Politička kultura.

Saussure, Ferdinand de. 1997. *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*. Ljubljana: Fakulteta za podiplomski humanistični študij.

Sinko, Darko. 2006. *Realno in dokumentarni film: ideje Griersona in Vertova v zgodovini dokumentarnega filma*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Sinko-Darko.PDF> (1. september 2010).

Simonič, Barbara. 2008. *Etična in praktična vprašanja okoljevarstva: poskus opredelitve področja politične ekologije*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska/pdfs/Simonic-Barbara.pdf> (21. junij 2010).

Stankovič, Peter. 1997. Umetnost množičnih medijev in družbene manjšine. *Družboslovne razprave* 13 (24-25): 89-97. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dr/dr24-25Stankovic.PDF> (13. junij 2010).

--- 2002. Kulturne študije: pregled zgodovine, teorij in metod. V *Cooltura: uvod v kulturne študije*, ur. Aleš Debeljak, Peter Stankovič, Gregor Tomc in Mitja Velikonja, 11-97. Ljubljana: Scripta.

Statistični urad RS. 2010. *Kinematografska dejavnost, Slovenija, 2008*. Dostopno prek: http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=2626 (14. julij 2010).

Tarman, Kazimir. 2000. *Biologija 6. Ekologija*. Ljubljana: DZS.

Thirteen New York Public Media. 2010. *Our vanishing Wilderness*. Dostopno prek: <http://www.thirteen.org/ourvanishingwilderness/> (31. julij 2010).

Titscher, Stefan, Michael Meyer, Ruth Wodak in Eva Vetter. 2007. *Methods of text and discourse analysis*. Los Angeles: Sage.

Torring, Jacob. 1999. *New theories of discourse: Laclau, Mouffe and Žižek*. Oxford, Malden: Blackwell.

Trajnostni razvoj skozi čas. 2005. *Zemlja pogled z neba*. Dostopno prek: <http://www.micelij.net/ZemljaPogledzNeba/index.php?id=105&lang=slž> (13. avgust 2010).

Trdina, Andreja. 2007. *Hegemonija neoliberalnega diskurza v slovenskem novinarstvu*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska/pdfs/trdina-andreja.pdf> (19. junij 2010).

Umanotera. 2010. *Neprijetna resnica*. Dostopno prek: <http://www.umanotera.org/index.php?node=130> (3. junij 2010).

Verbinc, France. 1997. *Slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Vezovnik, Andreja. 2009. *Diskurz*. Ljubljana: Založba FDV.

Wikipedia. 2010a. *John Grierson*. Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/John_Grierson (6. september 2010).

--- 2010b. *Ecocentrism*. Dostopno prek: <http://en.wikipedia.org/wiki/Ecocentrism> (25. maj 2010).

--- 2010c. *Libertarian municipalism*. Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/Libertarian_municipalism (16. september 2010).

--- 2010č. *Ecofeminism*. Dostopno prek: <http://en.wikipedia.org/wiki/Ecofeminism> (29. avgust 2010).

Wikipedija. 2010a. *Analitička filozofija*. Dostopno prek: http://hr.wikipedia.org/wiki/Analiti%C4%8Dka_filozofija (14. julij 2010).

--- 2010b. *Kontinentalna filozofija*. Dostopno prek: http://hr.wikipedia.org/wiki/Kontinentalna_filozofija (24. avgust 2010).

--- 2010c. *Mokrišče*. Dostopno prek: <http://sl.wikipedia.org/wiki/Mokri%C5%A1%C4%8De> (9. avgust 2010).